

A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása.

(1640—1690.)

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Szakosztályának 1939. február 23-i szakülésére hirdetett előadás.

BEVEZETÉS.

Az erdélyi társadalom- és gazdaságtörténet egyik legelhanyagoltabb fejezete a jobbágyviszonyok kérdése. Azóta, hogy Acsády Ignác a magyar jobbágyság történetében¹ Erdélynek is szentelt néhány lapot, senki sem kísérelte meg, az ő futó fejtegetésein elindulva, e kérdés részleteit tisztázni. Ezért van az, hogy amikor Erdély társadalomtörténeti kérdéseiről esik szó, a legjobb szándékú összefoglalónak sincs mit összefoglalnia, mert egyáltalában nem látunk világosan még csak egy olyan érdekes és a mult társadalmi felfogására élénk fényt vető részletkérdésben sem, mint amilyen pl. a jobbágyság viszonyának, társadalmi és gazdasági helyzetének története. Pedig e kérdés tisztázása történelmünk egyik nagyon hibásan, tévesen látott társadalmi tényezőjének, a jobbágyságnak a szerepét és helyzetét világítaná meg, de ugyanakkor rámutatna arra is, hogy e kérdés semmiképpen sem tekinthető az újabbkori nemzetiségi elv szempontjából, hanem szigorúan csak társadalom-, illetőleg gazdaságtörténeti vizsgálat tárgya lehet.

Ha az erdélyi jobbágyviszonyok történetének tanulmányozásában elmerülünk, mennél közelebről nézzük a kérdést, annál inkább belátjuk, hogy milyen nagy feladat a jobbágyviszonyok megismerése. A kérdés fejedelmkor előtti része, az eredet és a kialakulás ügye a forrásanyag hiánya miatt sokkal inkább homályban marad még a kérdéssel közelebről foglalkozó előtt is, mint a fejedelmkori vagy pontosabban a XVII. századi jobbágyviszonyok megismerési lehetősége. Az eddigi források ismerete alapján annyi mindenesetre elmondható, hogy a jobbágykérdés nem mutat az erdélyi fejedelemség területén egységes

¹ *A magyar jobbágyság története.* Bp. 1908. Mindössze egy külön fejezet szól Erdélyről a nélkül, hogy az Erdélyi Múzeumnak e kérdésre vonatkozó gazdag családi levéltáraiból valamit is ismerne.

képet, így módszertani tévedés volna az egész erdélyi jobbágyság kérdésével mint egységesen megoldhatóval foglalkozni. Előbb föltétlenül az egyes jellegzetes, zártabb, elhatároltabb területek jobbágyviszonyait kell közelebbről szemügyre vennünk, hogy azután az így nyert biztos adatokat összehasonlítva, egységes képet kapjunk a fejedelemskor és az utána következő korok jobbágyviszonyairól.

Ilyenféle meggondolás készítetett engem is arra, hogy évek óta folytatott levéltári kutató munkám eredményéből most itt éppen a hozzánk térben legközelebb eső, néprajzi szempontból is érdekes vegyes lakosságú terület, Kalotaszeg, jobbágyviszonyaival foglalkozzam. Ez az alkalom azonban arra kényszerített, hogy eredetileg tervezett előadásom tárgykörét némiképpen megváltoztatva,² időben egy kisebb, könnyebben áttekinthető, sőt bizonyos tekintetben egységesnek is mondható kort, az erdélyi fejedelemség korának történeti forrásokban gazdag utolsó öt évtizedét vizsgáljam meg, viszont ne ragaszkodjam szigorúan ahhoz a területhez, amelyet ma Kalotaszeg névvel illetünk, hanem a források adta anyag természetéhez alkalmazkodva, néhány olyan községet is vonjak bele a kutatás körébe, amely a néprajzi értelemben vett Kalotaszeg határán kívül esik ugyan, de birtoklás-, és gazdaságtörténeti szempontból a terület egységéből legalább a vizsgált időszakban nem szakítható ki. További megszorítást jelent tárgyköröm szempontjából az is, hogy ez alkalommal a jobbágyság kérdését csak a földesúri jövedelmek és szolgáltatások szempontjából nézem. Más szóval tehát csak azt vizsgálom: milyen termény-, állat-, pénz- és munkaszolgáltatással tartoztak a jobbágyok³ a földesuraknak, illetőleg helyetteseiknek, ide értve természetesen a különböző bérletekből, a bírságokból, sőt az állami adókból folyó jövedelmeket is. E kép tehát a kalotaszegi nagybirtokok jobbágyainak gazdasági jövedelmezőségét akarja bemutatni a földesúr és az állam szempontjából. Minthogy e jövedelmezőséget egy bizonyos területen belül és csak egy bizonyos, elhatárolt korra vonatkozólag igyekeztem megállapítani, lehetőleg tartozkodtam más területről és más korból vett adatokkal zavarni a megrajzolni szándékolt képet.

Feladatomban szinte kizárólag levéltári adatok alapján igyekeztem megoldani. Az erre a területre vonatkozó levéltári anyag ugyan nem mondható gazdagnak, mégis abban a helyzetben vagyunk, hogy az 1640-es év tájáról már van egy értékes birtok-összeírásunk az akkori fejedelmi kézben levő gyalui vár jobbágyszolgáltatásairól. Ez a mi szem-

² Az előadás eredeti címe ez volt: *A kalotaszegi Bánffy-birtokok jobbágyviszonyai*. A felhasznált források közül az 1640 körüli urbarium (GyU) a kolozsvári állami levéltárban van, a többi az Erdélyi Múzeum gr. Bánffy I. Nemzetségi levéltárának „Gyalu” csomójában.

³ Az itt kifejtettekből adódik az a megjegyzésem, hogy a jobbágy szót nem jogi-, hanem gazdaságtörténeti értelemben használom; a *jobbágy* szón tehát a földesúr gazdasági hatáskörébe tartozó *jobbágyot* (*jobbaggio*), illetőleg zsellért (*inquilinus*) egyaránt értek. Különbösen is a használt forrásokban e két jogi fogalom megkülönböztetésével mindössze egyszer, néhai Kemény Péter jóságai jobbágyszolgáltatásainak összeírásában (1658) találkoztam.

pontunkból rendkívül jelentős urbarium fenntartotta a jobbágyszolgáltatásnak még azt az állapotát, amely a fejedelmi kor közepén, a XVII. század első évtizedeiben dívott, és így megőrizte jónéhány olyan szolgáltatásnak a nevét is, amely pl. a XVIII. századi urbáriumokból már hiányzik. E nevek, illetőleg a velők jelzett szolgáltatások értelmezése, eredete itt-ott lehetetlen. Találkozunk azonban néhány olyan kifejezéssel, amelynek értelmezését először az itt idézett adatok alapján kísérelhetjük meg sikeresen.

A rendelkezésre álló levéltári anyag az ilyen természetű vizsgálatást Kalotaszeg és vidéke területén, sajnos, csak három nagybirtokon engedi meg. Az egyiket a gyalui várhoz tartozó falvak (Gyalu, Kőrösfő, Mákó, Nagykapus, Hév- és Hidegszamos, Jegenyé, Bánffyhunjad, Alsófüld, Lapupatak, Daróc, Szászlóna, Szászfenes és Kolozsmonostor) képezték. Ez a tekintélyes birtoktest 1640 táján fejedelmi kézen volt, a fejedelem kezére, mint eredetileg az erdélyi római katolikus püspökség birtoka, a püspökség javainak 1556. november 25-én kimondott elvilágiasítása (saecularisatio) alkalmával került. Ezután mint adományozott kincstári birtok különböző birtokosok (Sennyei Pongrác, Rác György, Kamuthi Farkas) tulajdonában volt, míg végre 1640-ben Zólyomi Dávid kezéről I. Rákóczi György birtokába jutott.⁴ Fejedelmi kézen maradt egészen 1660-ig; ekkor előbb Zólyomi Dávid fiának, Miklósnak, majd 1663-ban Bánffy Dénesnek kezén volt mindaddig, míg őt 1674-ben le nem fejezték; halála után felesége, Bornemissza Kata, és árvája, Bánffy György, örökölte.⁵ E birtoktest jobbágyszolgáltatásának megállapításakor nagyon kedvező helyzetben vagyunk, mert az 1640 tájáról való, legrégebbi gyalui urbariumot (GyU) három ugyancsak részletes, egy 1666-ból és két 1679-ből való, de egymástól némileg különböző urbarium követi, úgyhogy a vizsgálatot legalább 4—5 évtizedre igazán pontosan elvégezhetjük.

A vizsgálatra kínálkozó másik birtoktest (Magyar-, Oláhgyerőmonostor, Erdőfalva, Oláhbikal, Jákótelke, Valkó, Deréte) jobbágyszolgáltatásáról csak Kemény Péter 1658-i összeírásából tudunk. Végül a harmadik nagybirtok, a Bánffyhunjadhoz tartozó néhány falu (Bocs, Hodosfalva, Kalota, Kelecel, Malomszeg, Székelyó, Türe) jobbágyviszonyairól néhai Bánffy Zsigmond jószágainak 1683-i összeírásában maradt ránk néhány figyelemreméltó adat. Időben a legrégebbi, 1640 körüli gyalui urbariumot követi id. Bánffy Zsigmond javainak 1646-i összeírása; ez az ő kiterjedt birtokainak (Zentelke, Kalotaszentkirály, Mogyorókereke, Damos, Nyárszó, Sálvására, Bánffyhunjad, Ketesd, Remete) jobbágyszolgáltatására vonatkozólag nyújt értékes adatokat.

E nagybirtokok területén a jobbágyság külsőleg ugyanolyan jogi és gazdasági viszonyok között élt, mint bármely más erdélyi nagybirtokon. A falu határában levő földterületet részben a jobbágy magának művelte meg (colonialia), részben pedig a földesúr műveltette a

⁴ Kővári: *Erd. tört.* V. 31—2. 1. — Fall Endre: *Gyalu vára.* 29. 1.

⁵ Fall: *i. m.* 37. 1.

jobbágy kötelező munkaerejével (*robot*) a maga, illetőleg helyettese (tisz, udvarbíró) által kezelt földet (allodiatura). A jobbágynak a faluban *telke* (sessio) volt. E telekhez a falu határára vagy meghatározott helyen, vagy — ha földközösségben élt a falu — évenként meghatározott mennyiségű, nyilas osztással kapott szántóföld, kaszáló járt, illetőleg legeltetési és erdőlési jog tartozott. Maga a telek a hozzátartozó földdel (colonicatura) nem volt ugyan a jobbágy tulajdona, mégis családban öröklődött, sőt osztódott a jobbágy fiúgyermekai között. E sajátságos jogi helyzetből következett a jobbágy különlegesen függő gazdasági helyzete; ezt a helyzetet nem lehet egyszerűen, miként a szociálista írók teszik, kizsákmányolásnak nevezni. E gazdasági rendszer keretében élve, a jobbágy hasznos hajtó, jövedelmező tényező volt, és e tényező munkabírást, jövedelmezőségét a földesúrnak nem állott érdekében csökkenteni. Ez a jobbágykérdés vizsgálatakor soha el nem felejthető alapelv. A jobbágytság bizonyos kétoldalú jogi viszonylaton alapuló gazdasági rendszer volt, mely a két fél, a földesúr és a jobbágy között bizonyos kölcsönös kötelezettségi helyzetet teremtett; e helyzet egyensúlya azonban nagyon könnyen megbomlott, részben a földesurak, részben pedig a közbeiktatott tényezők, sokszor mindkettő együttesen jelentkező kapzsisága miatt.

Maga a jobbágytság, — hogy az előbbi jogi helyzet szempontjából nézve beszéljünk — a földesúrtól kapott telekért és a hozzátartozó földekért bizonyos ellenértékkel tartozott. Ügyszólván jórészt erre az ellenértékre volt felépítve közvetve vagy közvetlenül a fejedelmi korban nemcsak a jobbágy földesurának, de részben az államnak is az életlehetősége. Amint a földesúr gazdasági helyzete bármi okból nehezedett, úgy igyekezett a terheket a jobbágytság vállára ő is áthárítani. E párhuzamosság a jobbágyszolgáltatások változásában, különösen a XVIII. században nagyon jól megfigyelhető; itt egy adott korban és egy zártabb területen magunk nem e változások kimutatására, hanem a jobbágyszolgáltatások képének lehető pontos meghatározására törekedhetünk, felsorolva azokat a jövedelmi lehetőségeket, amelyek a földesúr és az állam szempontjából döntő jelenségűek voltak.

E szolgáltatásnemeket az áttekinthetőség kedvéért jónak láttam bizonyos rendszerbe foglalni. Ezért a következő csoportokban tárgyalom az anyagot:

I. FÖLDESÚRI JÖVEDELMEK:

1. *Pénz- és természetbeli szolgáltatások.*
2. *Havasi jövedelmek.*
3. *Bérszerű jövedelmek.*

II. TISZTI ÉS PAPI JÖVEDELMEK:

1. *Különleges személyek szolgáltatásai, illetőleg jövedelmei.*
2. *A papi jövedelem: a tertia és a quarta.*

III. A JOBBÁGYOK MUNKASZOLGÁLATA.

IV. A JOBBÁGYOK ADÓZÁSA:

1. *A tized vagy dézsma.*
2. *Az „országadója“.*

V. A BÍRSÁGJÖVEDELEM.

Természetesen e csoportok mindenike nagyon sokféle jövedelem-, illetőleg szolgáltatásnemet foglal magában; ezért mindeniket külön-külön kell megvizsgálnunk. Az egyes szolgáltatások vagy jövedelmek nevét, pusztán a könnyebb tájékozódás kedvéért, szótárszerű sorrendben adom; a szolgáltatásokra vonatkozó megjegyzéseket mindenütt az egyes címszók alatt teszem ugyan meg, de az egyes csoportok előtt is előrebocsátom a szükséges észrevételeket.

I.

FÖLDESÚRI JÖVEDELMEK.

Itten azokat a jobbágyoktól eredő jövedelmeket csoportosítottam, amelyek kizárólag a földesurat illették. E jövedelmek között a kalotaszegi és a gyalui nagybirtokok területén teljesen általános volt a különböző pénz- meg természetbeli szolgáltatásokból, a havasok, jüh-, disznó- és marhalegeltetéséből származó jövedelem a különböző bérszerű jövedelmekkel együtt.

1. *PéNZ- és természetbeli jövedelmek.*

Nagyon különböző természetű pénzjövedelmek és más szolgáltatások kerültek bele ebbe a csoportba. Éppen az ide tartozó szolgáltatások mutatják, hogy milyen változatos forrásokból igyekezett a birtokosság a maga jövedelmét megalapozni, illetőleg növelni, és mennyi lehetőség nyílt a jobbágysággal közvetlenül érintkező földesúri végrehajtó közegnek a jobbágyszolgáltatás nemeinek növelésére. Az általánosan ismert szolgáltatások közé csak a *karácsony tyúkjá* néven ismert természetbeli szolgáltatást és az ú. n. *ostoradót* tekinthetjük; a többi jövedelem-nem egészen helyi, egy falura vagy a falvak kisebb csoportjára korlátozódó volt.

Érdekes megjegyeznünk, hogy az alább következő jövedelem-nemek közül a *karóadás* és a *Szent György adója* csak a lapupataki, a *Szent Mihály adója* csak az alsófüldi, a *mogyoró- és vajadás* pedig csak a hév- és hidegszamosi román jobbágyság szolgáltatás-neme volt. Viszont, amint az összeírásokból látható, e területen az alább következő szolgáltatások közül többet kizárólag vagy nagyobb részben a magyar lakosságú falvak fizettek.

Földadó. Bánffy hunyad: „Minden egész helyes jobbágy földadóban annuatim tartozik fl. 1, fél helyes félannyit tartozik a dominus terrestrisnek adni, kit szüretnek idején musttal szoktak megfizetni; ha pedig mustjok nem lesznek, pénzzel kontentálják.“ — Nagy Kapus: „Mind [!] ember földadóban annuatim tartozik adni den. 8, kit az magoskender kiszedésekor szoktanak felszedni és adminisztrálni.“

A GyU-ban tehát ez az adó mint a bánffyhunyadiak, nagykapusiak és daróciak adóneme szerepel. Bánffyhunyadon kiváltságuk szerint gabonátizeddel nem tartoznak, de a másik két helyen e mellett ezt is fizetik. A daróciak úrbéri tartozásainak feljegyzéséből az tűnik ki, hogy ez az adónem azonos volt *Szent Márton adójával* (l. ott.).

Földvám adaja. Ezzel az adónem névvel először a gyalui szolgálmányok legrégebbi összeírásában találkozunk így: „Minden jobbágy esztendőnként földvám adajában szüretnek idején tartozik adni den. 10, az özvegy pedig den. 5., de az tisztek, u. m. fő- és kisbíró nem tartozik adni, de az polgárok megadják, egyéb állapottal szolgáló rendek is similiter, az kinek arról annuentiájok nincsen.“ 1666-ban megint így szerepel ez az adózásnem: „Földvám esztendőben minden házas embertől tíz-tíz pénz pár, özvegyasszonytól öt-öt pénz. Bíró, darabant, várhoz való szolgálak ebben nem tartoznak, az polgárok felével.“ — 1679: „Pénzadóval, kit földvámnak híznak, ősszel minden gazda tíz-tíz pénzzel tartozik a földesúrnak.“

Ez az adónem lényegében azonos volt a földadóval; összege azonban ennek is változott községenként, mint emezé.

Füstpénz. Ez az adónem a legrégebbi GyU-ban mint a gyaluiak szolgálmanya szerepel, így: „Füst-pénzt minden harmadik esztendőben minden háztól den. 25 szoktak adni, ha szintén semmije nincsen is, tartozik adni, kit az özvegyek is megadják.“

Füstzab. Az 1683-i szolgáltatás-összeírás szerint Bánffy Zsigmond hunyadi jószágában, azaz Bánffyhunyadon, Borson, Hodosfalván, Kalotán, Kelecelen, Malomszegen és Székelyön [!] a jobbágyok — többek között — „tartoznak... búza-, zabdézsmával, egy-egy tyúkkal s ezen kívül, kit füstzabnak híznak hat ökrös ember egy-egy köböllel, az kinek feljebb vagy alább vagyon marhája, a szerint...“

Ez az adózásnem az egykorú és a későbbi erdélyi urbariumok tanúsága szerint általánosan ismert volt egész Erdély területén. A XVIII. századi források már pontosan meghatározzák, hogy ezt ökrörszám után, bizonyos meghatározott kulcs szerint fizetik.

Házadó. E néven csak a GyU-ban és itt is egyedül Nagykapus jobbágyszolgáltatásainak összeírásában szerepel ez az adónem.⁶ Minthogy a gyaluiak füstpénz címen ugyanekkora összeget, 25 dénárt, szoktak adni, valószínűnek tartom, hogy a házadó csak ez utóbbi szolgáltatásnemnek másik neve. Úgy látszik azonban, hogy míg a házadót évenként fizették, a füstpénz csak harmadéves adónem volt.

Karácsony tyúkjá. A GyU-ban ez az adózás a következőképpen szerepel: Gyalu: „Karácsonyban minden jobbágy egy-egy tyúkkal tartozik.“ Bánffy hunyad: „Tyúkot karácsonban itt is minden ember egyet tartozik adni.“⁷ — Héví- és Hidegszamos: „Karácsony tyúkjá minden

⁶ „Annak felette házadóban, kinek háza vagyon és semmi marhája nincsen is, mindazonáltal indifferenter minden ember den. 25 tartozik adni.“

⁷ Ugyanígy adózik Alsófüld, Daróc és Kőrösfő. A többi községnél előforduló és a más községbeliek szolgálatára vonatkozó bizonytalan utalásokból nem állapítható meg, hogy fizették-e ezt az adózást vagy nem.

embertől két-két tyúk.“ — Szászfenes: „...Szoktak adni... esztendő által minden ember két-két tyúkot.“ — Kolozsmonostor: „Karácsonban minden ember két-két tyúkkal tartozik.“⁸ — 1666: Héví- és Hídegszamos: „Karácsonban minden házas ember egy-egy tyúkkal tartozik.“ — Gyalu: l. a. GyU adatát. — Nagykapus: „Karácson tyúkjában minden házasember, az ki örökös jobbágy, egy-egy tyúkkal tartoznak.“ — Mátkó: „Karácson tyúkjával minden házas ember egy-egy tyúkkal tartozik.“ — Jegenyey: „Karácsonban minden ember egy-egy tyúkkal tartozik.“ — Kőrösfő: „Karácsonban minden házas ember tyúkkal tartozik.“ — 1679: Gyalu: „Minden házigazda karácsonra egy-egy tyúkkal tartozik az földesúrnak.“ — Kőrösfő: „Karácson tyúkjával minden gazda égyyel-égygyel tartozik.“ — Jegenyey: „Tyúkot karácsonra minden gazdaember egyet-egyed ad.“ — Nagykapus: „Karácson tyúkját is adnak, mint az többi.“⁹ — Héví- és Hídegszamos: „Karácsonra tyúkkal [!] minden gazda ember egyet-egyed tartozik adni.“ — 1683: Türe: „Karácsony tyúkjával is minden ember két-két tyúkkal tartozik idevült Bánfi Gábor uram idejítül fogva...“

A tyúkadás már ilyen néven is egész Kalotaszeg területén ismeretes volt. Az udvarbírók „joggyakorlatában“ a későbbi korban ez az adózás oda fejlődött, hogy nemcsak karácsonykor, hanem húsvétkor és pünkösdkor is követték tyúkot. Mint az előbbi adatokból látható, az adott tyúkok száma egy-egy községben már itt és most is elérte a hármat, a XVIII. században azonban e számnövekedés általános volt.

Karácsony zabja. A GyU szerint Lapupatakon „karácsonban minden ember egy-egy tyúkot és egy-egy véka zabot szokott adni az urának...“¹⁰ — 1646-ban id. Bánffy Zsigmond összeírása szerint kilenc faluban „a magyarok adaja“ közé tartozik egyebek mellett a *karácsony zabja* is.

Karóadás. Kalotaszeg területéről e később általános szolgáltatásnemre a XVII. századból nincsen adatunk. A GyU-ban azonban e terület közvetlen szomszédságában, a Nagypetri közelében fekvő Lapupatakon a jobbágyok adta ajándékok (*munera*) között ez olvasható: „...Minden ökrötlen ember egy télen tartozik esinálni urak számára ötven szál karót és az ökrös huszonötöt, az hová parancsolják, oda szállítják.“

Köszegés. A GyU-ban a szászfenesiek szolgálataként jegyzik fel a következőket: „Az ittvaló határon vagyon egy kőbánya is, melyből faragni-való köveket szegnek darabonként, és az mikor tízre telik, az tizediket Ónagsága (t. i. a fejedelem) számára rezerválják.“¹¹

Lóadó. A GyU-ban csak a kőrösfőiekéről jegyzik meg, hogy minden két lótól ugyanúgy fizetnek, mint két ökörtől, azaz 7 dénárt.¹²

⁸ Ugyanez a forrás a gyermekmonostoriak és jegenyeyiek tyúkszolgáltatását évenként 3—3 darabban szabja meg, a nagykapusiak esetében pedig kiemeli, hogy „karácsony tyúkját nem adnak, hanem minden esztendőben egy-egy sütő-tyúkot tartoznak adni, kiket hordás után szoktak adminisztrálni.“

⁹ Az 1679. febr. 11-i urbarium a darabontokat kiveszi e szolgáltatás alól.

¹⁰ Úgy látszik azonban, hogy ez nemcsak itt, hanem másutt is szokásban volt. Az 1679. febr. 11-i gyalui urbarium Kőrösfőn a karácsonytyúkjá adásának kötelezettsége után azt jegyzi meg, hogy „zabot nem adnak“.

¹¹ Ugyanebben a forrásban a kolozsmonostori szolgálat összeírásában ez olvasható: „Itt is vagyon egy kőbánya, melyből boltozni való követ szednek, de mostan nem szabad senki-nek vágatni, hanem Ónagsága [t. i. a fejedelem] számára szegik mostan.“

¹² Megjegyzendő, hogy ugyane forrás szerint a Gyalui alias Czigan havasára meg a Bisztrára nyaraltatás céljából felhajtott lovak után darabonként 2—2 pénzt kellett a lup-saiaknak, bisztraiaknak fizetniök a gyalui várhoz [L. még havasi jövedelem alatt].

Mézadó. Id. Bánffy Zsigmond birtokán (Zentelke, Kalotaszentkirály, Mogyorókereke, Damos, Nyárszó, Sárvasár, Remete, Ketesd, Bánffyhunjad) az 1646-i urbariumában „a magyarok adajá”-nak feljegyzésében ezt olvashatjuk: „Mikor az szükség kívánta, mézél, vaját és egyéb konyhára való eszközöket adtak.“

A mézadó, mint ilyen, egyedül itt szerepel, de a méhtized rendes dézma nem volt. (L. alább a *tizedek* között.)

Mogyoróadás. A GyU-ban csak a *hév szamosiak* ajándék- és jövedelem rovatóban [munera et proventus] jegyzik meg, hogy „összel minden embertől egy ejtel mogyoró jár a fejedelemnek, mint földesúrnak.“ — Kemény Péter 1658-i szolgáltatás-összeírása szerint a Magyar- és Oláhgyerőmonostoron, Bedeesen, Erdőfalván, Oláhbikalon, Jákótelkén, (Magyar)valkón és Deretén lakó jobbágyok, „mikor terem, egy-egy véka mogyoróval tartoznak.“ — 1666: *Hév- és Hidegszamos*: „...Tartozik... minden házas ember egy-egy ejtel mogyoróval, mikor terem.“ — 1679: *Hév- és Hidegszamos*: „Tartoznak annuatim... egy-egy ejtel mogyoróval termésnek idein.“

A gyalui uradalom területén a mogyoróadás, úgy látszik, csak az erdőterületen lakó és sokkal kevesebb szolgáltatással megrótt román jobbágyság szolgáltatása volt, a magyar jobbágyok csak Kemény Péter gyerőmonostori birtokához tartozó falvakban adtak mogyorót is.

Ostoradó. A GyU-ban a következő falukban fizették ezt az adónemet: *Gyalu*: „...*Ostoradóban* marhaszám után minden két ökörtől den. 10, tehéntől similiter, egy lótól is similiter; egyféle lábos marhára nem szoktak vetni semmit.“ — *Hidegszamos*: „*Ostoradóban* minden esztendőben summa szerint tartoznak adni fl. 1 den. 3.“ — *Jegenye*: „*Ostoradóval* minden esztendőn tartoznak az dominus terrestrisnek adni fl. 12/50, A mellett minden második esztendőn egy vágó-barommal, esztendőnként pedig minden ember három-három tyúkkal.“ — *Kőrösfő*: „...*Ostoradóban* minden harmadik esztendőben minden nyilas ember den. 30 ad, az kinek pedig nyila nincsen, den. 15.“¹³ — *Hév szamos*: „Az *ostoradót* ők is, mint a gyaluiak, marhaszám után minden harmadik esztendőben tartoznak megadni, az vagy in summa fl. 32 adnak, ha marhaszámok után feljebb nem vihetik.“ — *Nagykapus*: „*Ostoradóban* Gereőffi János idejétől fogva minden három esztendőben fl. 2 szoktak adni, de mikor a falu ép volt, fl. 40 adtanak; viszont mostan minden két ökörtől den. 5, minden két tehéntől den. 4, egy lótól den. 5, húsz juhtól is den. 5.“ — *Mákó*: „Annuatim Monostorhoz *ostor*¹⁴ 8 forint *adóval* tartoznak.“ — *Daróc*: „Annak felette, mivel a falu igen elpusztult, minden harmadik esztendőben ad *ostoradóban* fl. 5, mikor ép volt, akkor fl. 10 adott. Annak felette minden két ökörtől den. 10, két tehéntől den. 5, minden öreg köből búzától den. 2 és egy szalonnától den. 2 szoktak adni.“ — *Szászfenes*: „Minden harmadik esztendőben *ostoradót* tartoznak adni fl. 40...“ — 1666: *Szászlóna*: „*Ostoradó* ezelőtt boldog időben volt rajtok ú. m. fl. 6, harmadik esztendőben szokták megadni, mikor épen voltak.“ — *Hidegszamos*: „*Ostoradóban* békeséges időben harmadik esztendőben három forintot adnak.“ — *Nagykapus*: „Minden *ostoradóért* minden jobbágy harmad esztendőben huszonöt-huszonöt pénzzel tartoznak.“ — *Mákó*: „*Ostoradó*. Minden harmadik esztendőben nyöc (forint-

¹³ Megjegyzendő, hogy itt még ezenkívül évenként fizettek ökor-, ló-, tehén-, juh- és disznóadót.

¹⁴ E szó későbbi betoldás.

tal) tartoznak.“ — Jegenyé: „*Ostoradóban* tizenkét forinttal tartoznak.“ — Hévszamos: „*Ostoradó*. Békességes időben minden harmadik esztendőben szoktanak adni harminckét forintot.“ — 1679: Gyalu: „*Ostoradóval* nem tartoznak, mert sohasem adtanak olyan adót.“ — Nagykapus: „*Ostoradót* minden harmadik esztendőben szoktanak adni egy-egy háztól den. 25 az darabantokon kívül.“¹⁵ — Jegenyé: „*Ostoradót* harmadik esztendőben adnak fl. 10 az puszta örökségekről, mely az régi üdőben 12 forint volt, de mióta megkevesedtek, tíz forintra szállott.“ — Kőrösfő: „*Ostoradóban* tartoznak minden harmadik esztendőben fl. 8.“ — Hidegszamos: „*Ostoradó* minden harmadik esztendőben rajtok fl. 3.“ — Hévszamos: „*Ostoradóval* minden harmadik esztendőben tartoznak fl. 12.“

Amint az itt idézett adatokból látszik, az ostoradót a gyalui uradalomhoz tartozó falvak néhol marhaszám után, néhol pedig egy összegben falunként fizetik. A név azonban azt mutatja, hogy eredetileg a jármos, befogható marhák után járó szolgáltatás megváltása lehetett.

Patkóadás. Kemény Péter magyargyerőmonostori jószágán 1658-ban az egyik kovácsságot folytató embere „annuatim száz patkóval tartozik, egyéb adót egyaránt visel.“ A különböző foglalkozású jobbágyok vagy zsellérek rendszeresen valamilyen foglalkozásuk köréből kikerülő szolgáltatással is tartoztak.

Rákfogás. A GyU a nagykapusiak szolgáltatásainak leírása után a következőket írja: „Halászó vize is tilalmas monostori határig és alá Gyalu fele, kiben a várhoz semling, kövihalat és rákot szoktak fogni.“

Ebből az adatból ugyan nem világos, hogy a nagykapusiak tartoztak-e rákfogással vagy nem, de a későbbi források az ilyenszerű szolgáltatásokat a jobbágyszolgáltatások közé sorolják. Nem kétséges tehát, hogy ez az említés is ilyenszerű szolgáltatás e korbéli meglétére mutat.

Sütőtyúk. A GyU-ban a nagykapusiak ajándékai (*munera*) feljegyzésekor írják, hogy „karácsonytyúkját nem adnak, hanem minden esztendőben egy-egy *sütőtyúkot* tartoznak adni, kiket hordás után szoktak adminisztrálni.“

Lényegi különbség tehát nincs a karácsony tyúkjá és ez adózásnem között, csak a név és az adás ideje más.

Szalonnaadó. A GyU-ban a jobbágyoktól Gyaluban „minden egész szalonnától den. 2.... vesznek.“

Ezt az adót máshonnan és más forrásból e területen nem ismerjük.

Szent György adó. Ezt Kalotaszegen nem fizették, csak a vele szomszédos területen levő Lapuratak jobbágyadózásának összeírásakor jegyzik fel, hogy „minden házas ember, ki magát valamennyire bírta, szokott adni Szent György napban adóban fl. 1, Szent Mihály napban is silimiter fl. 1, az szegényebbe kevesebbet.“

Ez a Szent György-napkor [ápr. 24.] fizetett adó, úgy látszik, csak román vidéken volt szokásos.

Szent Márton adója. A GyU-ban Daróc adózásánál mondják azt, hogy a jobbágyok „föld-adóban, melyet *Szent Márton adójának* (t. i. neveznek), minden ember annuatim den. 8 tartozik adni.“ — Kemény Péternek Magyar- és Oláhgyerőmonostoron, Bedecsen, Erdőfalván, Oláhbikalon, Jákótelkén, (Magyar)valkón és Deretén levő jobbágyai 1658-ban így fizették ezt az adót: „Minden egész jobbágy annuatim

¹⁵ Az 1679. jún. 22-i urbarium szerint: „*Ostoradót*“ 25 pénzt minden füsttől esztendőnként.“

ád *Szent Márton adójában* egy-egy forintot, egy öreg köből zabot, egy-egy tyúkot. Az zsellérek féleennyivel tartoznak.“

Amint a fentiekből látható, ez az adó a használt földekért járó pénzbeli szolgáltatás volt, de azonos névvel a különböző birtokosok területén más-más szolgáltatásból állott. Míg pl. Darócon aránylag csekély összegű, 8 dénárnyi volt, Kemény Péter előbb említett falvaiban nemesak, hogy pénzben ennek 12—13-szorosa volt, de e mellett zab- és tyúkadással is tartoztak a jobbágyok; e két utóbbi tartozás ugyan másutt is megvolt, csak itt vonták ez alá a név alá.

Szent Mihály adója. A GyU szerint Alsófüldön „*Szent Mihály napban* szoktak adni a földesuraknak egyik-egyik den. 50.“ — Lapupatakön, mint fent látható, „*Szent Mihály napban* is similiter fl. 1“ szokott adni minden házas ember. — 1646-ban Keleccelen 8 jobbágy „egyebet nem szolgál, hanem tíz-tíz ezer sindelt adna egyik-egyik, ha megvehetnék rajtok.“ — Szent Mihály adójával tartoznak Zentelke, Kalotaszentkirály, Mogyorókereske, Damos, Nyárszó, Sálvására, Bánffyhunyard, Ketesd, Remete. — 1646: „A magyarok adaja eleitől fogvást volt *Szent Mihály napra egy-egy forint készpénz.*“ — 1683-ban néhai Bánffy Zsigmond összeírásában a hunyadi jószághoz tartozó falvak (Bánffyhunyard, Sárvásár, Nyárszó, Damos, Hodosfalva, Kalota, Boes, Malomszeg) összeírásában megjegyzik, hogy „ezek *Szent Mihály adójával* egy-egy¹⁶ forinttal [tartoznak], ezért mustot adnak.“¹⁷ Alább ugyanebben a forrásban „az egész hunyadi jószág ezt is vallja hiti után..., hogy... az *Szent Mihály adójával* is igen terheltettek, mivel annál szegényebb volt is, az egy-egy forintot rajtok megvették egy pénz híján, melyet más urak jobbágyain nem cselekedtenek...“

Ez utóbbi megjegyzésből láthatni, hogy ez a Szent Mihály napkor (szept. 29.) beszolgáltatott adó nem volt az egész Kalotaszeg területén általános. Ez azonban pusztán csak annyit jelentett, hogy e néven nem szedtek pénzbeli szolgáltatást, annál inkább megtették azonban ezt más néven (Szent György és Márton adaja).

Szőlőadó. A GyU szerint Gyaluban a jobbágyoktól „minden hold szőlőtől den. 10... vesznek.“

Kalotaszeg éghajlata nem alkalmas a szőlőtermelésre. Mindössze Bánffyhunyardról és a nem is Kalotaszegen levő Gyaluról tudjuk, hogy ott a földesúrnak a szőlőkből jövedelme volt.

Tojásadás. Id. Bánffy Zsigmond 1646-i összeírása szerint Zentelkén, Kalotaszentkirályon, Mogyorókeresken, Damoson, Nyárszón, Sárvásáron, Bánffyhunyardon, Ketesden és Remetén „a magyarok adaja... karácsonyra, pünkösdre és húsvétra egy-egy kövér tyúk, *tikmony* (=tojás) az *mennyi lehetett.*“

A tojásadás később a jobbágyok elmaradhatatlan adózása volt. A XVIII. században már meghatározott számú 10—30 db. tojással tartoztak a jobbágyok.

Tyúkadás. Mint fent is kifejtettem, a jobbágyok esztendőnként tartoznak adni 1—3 tyúkot. A GyU-ból és más egykorú forrásokból is következtetve, a tyúkadó kezdetben csak egy tyúkból állott; ezt rendszeren karácsonykor

¹⁶ Egy más kéz az *egy-egy-et két-két-re* javítva, a következő megjegyzést tette: „NB. Anno 1685 die 8 Februarii fide mediante referálják, hogy két-két forint ára musttal és egy-egy tyúkkal, de egyéb dézmával semmivel sem tartoznak a Bánfi Kristófnének adandó 80 forinton kívül, melyet városul adnak.“ — Ez a megjegyzés csak Bánffyhunyardra vonatkozik.

¹⁷ Ez utóbbi megjegyzés kétségtelenül csak a bortermelő Bánffyhunyardra vonatkozik

adták A *karácsony tyúkja* már a XVII. század első felében külön adónem volt; ez abból is látszik, hogy a GyÜ a nagykapusi jobbágyajándékok (*munera*) felsorolásakor külön megjegyzi: Az idevaló jobbágyok „*karácsony tyúkját* nem adnak, hanem minden esztendőben egy-egy *sütőtyúkot* tartoznak adni...” — A tyúkadás szokásával találkozunk id. Bánffy Zsigmond zentelki, kalotaszentkirályi, mogyorókereki, nyárszói, damosi, sárvásári, bánffyhunyadi, ketesdi és remetei jobbágyainak 1646-i szolgáltatás-összeírásában is. E szerint „a magyarok adaja eleitől fogva st. karácsonra, pünkösdre és húsvétra *egy-egy kövér tyúk*.” — Ugyanezzel az adózással találkozunk 1658-ban Kemény Péternek magyar- és oláhgyerőmonostori, bedecsi, erdőfalvi, oláhbikali, jákótelki, (magyar)valkói és deretei jóságán is. Itten „minden egész jobbágy annuatim ad Szent Márton adajában egy-egy forintot, egy öreg köből zabot, egy-egy *tyúkot*. Az zsellérek féleennyivel tartoznak.”¹⁸

Vágóbarom. A GyÜ-ban a jegenyéiek adózásában (census) megjegyzi, hogy tartoznak „az dominus terrestrisnek... minden második esztendőn egy vágóbarommal...”

Erre az adózásnomre a vizsgált területéről való urbariumokban más helyen nem akadtam. A XVI—XVII. században, sőt később méginkább, egészen általános volt az, hogy a román falvak egy-egy vagy esetleg több vágómarhát fizettek *trețina* [= r. *tretinã*, harmadfű marha] címen. Lehet, hogy ez is ilyen *trețina*-szolgáltatásféle.¹⁹ E feltevésre csak az az ellenvetésünk lehet, hogy *trețina*, amint az egykorú adatokból látszik, a román jobbágy-ság szolgáltatása volt; Jegenyé pedig magyar.

Vajadó. A GyÜ szerint a hideg- és hévszamosiak külön-külön tartoznak „falujul egy veder vaj”-jal. — 1679: Hévszamos: „Tartoznak annuatim egy veder vajjal.” — Hidegszamos: „Annuatim tartoznak négy-egy ejtel vajjal.”²⁰ — 1646-ban id. Bánffy Zsigmond zentelki, kalotaszentkirályi, mogyorókereki, damosi, nyárszai, sárvásári, bánffyhunyadi, ketesdi és remetei jobbágyairól jegyzi meg, hogy „mikor szükség kívánta mézet, *vajat* és egyéb konyhára való eszközöket adtak.”

Tehát míg a hév- és hidegszamosi román jobbágyok vajszolgáltatása meghatározott volt, a többi e tájt szinte kizárólag magyar falu ilyen szolgáltatása meghatározatlan és így az udvarbirói és földesúri önkénytől függő volt. Érdemes azt is megjegyezni, hogy pl. a GyÜ szerint Hév- és Hidegszamoson nem ritka az olyan jobbágy, akinek egyéb állatján kívül 3—7 tehene volt, sőt 1679-ben van olyan, akinek 10—15 van, a 3—7 darab pedig egészen általános.

Zabadás. 1658-ban néhai Kemény Péter jóságának összeírásakor Magyar- és Oláhgyerőmonostoron, Bedecsen, Erdőfalván, Oláhbikalon, Jákótelkén, (Magyar)valkón és Deretén lakó „minden egész jobbágy annuatim ad Szent Márton adajában egy-egy

¹⁸ A tyúkadás urbariumi adatait teljes részletességgel a *karácsonytyúkja* címszó alatt soroltam fel.

¹⁹ A későbbi fejlődés folyamán a XVIII. században a természetbeni szolgáltatás helyett nagyon változatos összegű pénzváltást fizettek *treținaként*. — Magára a *treținára* nézve l. Magyar Nyelv III. (1907.) 376. l. és Petri Mór: *Szilágy vm. mon.* II, 195. kk. l.

²⁰ Az 1679. jún. 22-i urbarium szerint „vajat falujul négy-egy ejtelt adnak.”

forintot, *egy öreg köből zabot*, egy-egy tyúkot. Az zsellérek félenyíivel tartoznak.“

Füstzab címen Kalotaszeg más pontjain is fizettek zabot a jobbágyok; maga a zabdézsma (l. ott) pedig megint szokásos 18 kalotaszegi faluban.

Zsendelyadás. A GyU a magyargyerőmonostori Ebeni Zsigmond-féle részbirtok két jobbágyával kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „Ezek egyébbel semmivel nem szolgálnak, hanem per annum szoktak adni az vár szükségére tizenkétezer zsendelyt.“

A zsendelyadás csak később, a XVIII–XIX. században lett a havasi községek jobbágylakosságának állandó szolgáltatása. A vizsgált korban és területen máshonnan nem mutatható ki.

2. A havasi jövedelmek.

A gyalui várhoz tartoztak azok a XVII. században még hatalmas őserdőségek, amelyek Gyalutól északnyugatra akkor még felmérhetetlenül és bejáratlanul a vár egyik jövedelmi forrását képezték. Hogy milyen rengeteg erdőségek voltak ezek, arra nézve elég annyit mondanom, hogy a Meleg- és Hidegszamos mentén a XVIII. század utóján nem volt még Hév (Meleg)- és Hidegszamoson kívül több község; hiányzott a ma meglevő havasi községek egész sora. E havasokra csak az abrudi és topánfalvi pásztorok, meg a hideg- és hévszamosiak merészkedtek fel nyájaikkal. E nyájaktól a darabonként, esztenánként vagy egy összegben fizetett szolgáltatás is tekintélyes jövedelmet hajtott. Másfelől a Kemények gyerőmonostori birtoktestéhez tartozó erdőségek is, a későbbi források tanúsága szerint, Kis- és Nagykalota, a két Gyerőmonostor meg Magyarvalkó tájékán hasonlóan szép legeltetési jövedelmet biztosítottak már a XVII. században is. A havasi jövedelmeket a következő címszók alatt tárgyalom:

Berbécsadás. A GyU szerint a Gyalai vagy Czigán havasra meg a Bisztrára a lapusiaktól, topánfalviaktól és bisztraiaktól nyaraltatásra felhajtott juhok után „...minden juhszállástól *egy-egy berbécs*et, egy-egy sajtot és den. 25. szoktanak egy nyáron adni.“ — 1666-ban a hévszamosi havas jövedelmeként jegyzik fel ugyanezt. — 1679-ben a havasi jövedelmek egyik tétele szintén a berbécsadás volt. Hogy ez a topánfalviaktól járónak jelzett 50 berbécs az egyes juhszállásoktól adott berbécsok végső összege volt és nem ezenkívül járó szolgáltatás, az kétségtelen. (L. még *Havasi jövedelem* címszó alatt.)

Disznólegeltetés jövedelme. A GyU a gyalui várhoz tartozó Gyalai alias Czigán havasa meg a Bisztra egyik jövedelmeként említi a bisztraiak, lapusiak és topánfalviak oda felhajtott disznói után darabonként fizetett 2—2 pénzből befolyó összeget. — 1666-ban Hévszamoson „vagyon az havason az Isar oldálban egy darab erdő; mikor az makknak ideje vagon, akár idegen, akár jószágbeli disznókat hajthatnak reá, minden tíznek az úré egyike, ha annyira nem telik 8—8 pénzzel váltságolhatják meg.“

Havasi jövedelem. A GyU-ban a Gyaluhoz tartozó havasi jövedelemről ezt jegyezték fel: „Vagyon más havas is, kit Gyalai alias Czigán havasának is hínak, határos topánfalviakkal és az bisztra- és lupsaiakkal; kire

mikor topánfalviak, lupsaiak vagy bisztraiak juhokat és marhájokat felhajtják nyaralni, tehát minden juhszállástól egy-egy berbéceset, egy-egy sajtot és den. 25 szoktanak egy nyáron adni. Ha pedig kinek lova, ökre, tehene vagy disznaja jár rajta nyárban, minden egy lótól, ökörtől, tehentől, disznótól szoktak venni két-két pénzt, attól semmit sem adnak, sem fizetnek.“ — 1679-ben „az várhoz való havasnak napnyugatról az sebesvári, napkelet felől az létai, járai és kislefenesi havas az határ(a). Ezen havásra az topánfalviak marhájokat nyaratszaka legeltetvén, alkuvások volt az üdvezült urral [t. i. Bánffy Dénessel] in fl. 150.“ — Az 1679. jún. 22-i urbarium így részletezi e jövedelmet: „Havasi jövedelme készpénzül annuatim kezdett járni másfélszáz forint flor. nro. 150. Az topánfalviaktól berbéces nro. 50. De annakelőtte szegény úr, Bánfi Dienes idejében mindenféle marhátul az apró bárányokon kívül három-három pénz den. nro. 3. Minden szállástul den. nro. 25 és egy-egy berbéces s egy-egy sajt járt, valamely szálláson juhok voltak. Az holott pedig egyébféle marhák voltak, csak huszonöt-öt pénzzel tartoztanak, de sajtul, berbéccsel nem.“

A havasi jövedelmek tekintetében tehát a marhák után darabonként járó szolgáltatásmódtól a meghatározott összegű évi szolgáltatás irányába halad a fejlődés.

Juhszállások jövedelme. 1. Havasi jövedelem.

Legeltetés. 1. Havasi jövedelem.

Ökörlegeltetés jövedelme. A GyU a Gyalai alias Czigán havasa, meg a Bisztra egyik jövedelmeként említi a lupsaiaktól, bisztraiaktól és topánfalviaktól oda felhajtott ökrök darabjáért fizetett 2—2 pénzből befolyó összeget. — 1666-ban a hévszamosi havásra nyaraltatni felhajtott „jármos ökörtül, kettőtül egy pénzt“ vesznek; felhajtani azonban csak a tiszttel lehet (L. még *Havasi jövedelem* alatt).

Sajttadás. A GyU szerint a Gyalai vagy Czigán havásra meg a Bisztrára a topánfalviaktól, bisztraiaktól és lupsaiaktól nyaralni felhajtott juhok után „...minden juhszállástól egy-egy berbéceset, egy-egy sajtot és den. 25 szoktanak egy nyáron adni.“ — 1666-ban a hévszamosi, 1679-ben pedig a gyalui havas jövedelmében is ugyanezek a tételek szerepelnek azzal a hozzáadással, hogyha a topánfalvi ember „sajtot nem ad, den. 25 tartozik [adni].“ (L. még *Havasi jövedelem* alatt.)

Tehénlegeltetés jövedelme. A GyU a gyalui várhoz tartozó a Gyalai alias Czigán havasa meg a Bisztra egyik jövedelmeként említi a lupsaiaktól, bisztraiaktól és a topánfalviaktól oda felhajtott tehének darabja után 2—2 pénzben meghatározott és fizetett összeget (L. még *Havasi jövedelem* alatt).

3. Bérszerű jövedelmek.

A földesúri jövedelmek közé tartozott a korcsmák, malmok, mészárszékek és vámhelyek jövedelme is. E négy jövedelemforrás közül legjelentékesebb a malomjövedelem volt, mert e területen, a szászfenesi és a gyalui malmokat kivéve, jelentékeny malom nem fordult elő. Annál szigorúbban örködték a korcsmák jövedelme felett: a földesurakon kívül bizonyos időközben senkinek nem állt jogában korcsmát tartani, illetőleg szeszes italokat kimérni. A mészárszéktartás jogát is a földesúr csak meghatározott természetbeli és pénzszolgáltatás ellené-

ben engedte át. Minthogy Gyalun vitt keresztül a Magyarország felé irányuló kereskedelem és utasforgalom útvonala is, a két gyalui vámoshíd is tekintélyes jövedelmet hajtott.

E bérszerű jövedelmekről az egykorú források alapján a következő képet nyerjük.

Koresmárolás. E jog legalább az év bizonyos szakában kizárólag a földesúré volt. A GyU szerint Gyaluban „vagyon az városban az várhoz egy vendégfogadó-ház is, ahol a koresma új esztendő napjától fogva Szent Mihály napjáig (szept. 29) az vár szükségére continuáltatik, az városon azonkívül senkinek nem lévén szabad bort árulni.“²¹ — Szászlonán, Szászfenesen és (Kolozs) monostoron karácsonytól Szent Mihályig koresmároltak a jobbágyok. — 1658-ban Kemény Péternek magyar- és oláhgyerőmonostori, bedecsi, erdőfalvi, oláhbikali, jákótelki, (magyar)valkói és deretei jobbágyainak koresmárolása ebből állott: „Minden ember tartozik annuatim egy-egy hordó bort kiárulni, az ki szegény, kisebbet vetnek rá.“ — 1666. Gyalu: „Szent Mihály napjától fogva újesztendő napig az ki akar koresmároltatni, szabad, ha félben marad akkor az bora, azt is kiárultathatja.“ — 1679. Gyalu: „Az koresmárolás kiskarácsontul fogva Szent Mihály napig a földesúr, azontúl a városé.“²²

Az itt idézett történeti adatoknak csak egyikéből, az 1658-iból tűnik ki az, ami a későbbi forrásokból általánosan ismert, hogy t. i. a jobbágyok tartoztak a földesúr koresmárolási ideje alatt a földesúr borát árulni; a szolgálat ideje alatt a koresmároló más munkaszolgálattal nem tartozott.

Malomjövödelem. A GyU nem mondja meg világosan, hogy ez is a jobbágyszolgálat nemei közé tartozott. Gyaluban levő két malom jövedelméből a molnárnak és malommesternek negyedrésze jár. Jegenyén „az falubelieknek vagyon öt apró malmok, kinek kettei mostan is pusztá, az hárma jár, kinek ketteitől az possessoroknak annuatim egy-egy forint adót, az harmadiktól pedig den. 25 tartoznak adni in summa per annum fl. 2/25.“ Nagykapuson „vagyon az falun alól egy hitván feljülesapó molmoeska is az Gyereó Monostori Patakon, melynek vámja, az mi gyűl, az falu praedicatorának jár, mivel — az mint referálják — ugyan praedecator fogta régen is csináltatni.“ — Szászfenesen egy alólesapó szamosi malom jövedelmének negyedrésze a molnáré, „fejedelem számára pedig éppen harmad [másik három?] része jár.“ — 1666-ban és 1679-ben „a gyalui malom jövedelmének két része a várhoz, harmadik része az prédikátornak jár, negyedik a malommesternek molnárával együtt. Mikor vámot osztanak, az főbírónak két vékát adtak, az kis bírónak egyet, az kovácsnak, mikor korongvasat s perpenoét csinál, négy vékát szoktanak adni.“ — A héd- és a hévszamosi határon lévő egy-egy alólesapó malomért 1 forintot fizet gazdája esztendőnként; egy másik Jegenyén levőért is ugyanennyit fizetnek (1666 és 1679).²³ — 1679-ben Nagykapuson egy-egy kőre forgó malomnak „az vámja egészen az papnak jár.“ Kőrösfőnek pedig „vagyon egy pokol-üdő malma,“ semmi taxája ninesen.“

²¹ Hévszamoson és Nagykapuson is ilyen rendtartás volt.

²² Ezzel egyező a jegenyéiek, nagykapusiak, héd- és hédgyszamosiak koresmárolási rendtartása.

²³ Az 1679. febr. 11-i urbarium szerint itt „vagyon egy malom is, melynek váltója annuatim egy forint.“

²⁴ Olyan malom, amelyet a patak csak zápor idején tud hajtani.

A malmok egy része tehát a földesúr saját kezelésében volt, más része a jobbágyok kezén bérfizetés ellenében; a csekély, időszakos jövedelmezésű malmokat a jobbágyságnak hagyta a földesúr.

Mészárszékjövdelem. Gyaluban a GyU szerint „vagyon az város piacán egy mézsárszék is, melytől mindennapi nyole font hús jár az várhoz; itten minden szombaton az nyelvet, lábót felviszik az várban, az mikor nyúznak, annak felette minden héten den. 50 tartozik az mézsáros beadni a vár számára.“ — Szászfenesnél a következőket jegyzi meg ugyanaz a forrás: „Vagyon egy mézsárszék is itt az faluban Önagysága [t. i. a fejedelem] számára, kit árendában bírnak, melytől az mézsáros húsvéttól fogv[a kar]-ácsonyig tartozik adni árendában minden hete[n] den. 50 és minden nap két-két font húst.“ — 1679: „Az gyalai mézsárszékűl az mézsáros húsvéttól fogván karácsonyig minden hétre tartozik az várhoz ötven-ötven pénzzel, minden nap az udvarbírónak hat-hat font hússal, az számtartónak két font hússal; szombaton, ha nyúz, az várhoz nyelvével, lábával tartozik.“²⁵

Mészárszék csak a jelentősebb helyeken, várak közelében (Gyalu, Szászfenes) vagy bizonyos városias kiváltságokkal rendelkező helyen (Bánffy-hunyad) volt. Az itt vizsgált területen csak Gyaluban és Szászfenesen említettek mézsárszéket; Bánffy-hunyadot kétségtelenül csak azért nem sorolják ide, mert a GyU-ban szereplő részbirtokon nem volt e részt bíró Szikszai Zsigmondnak mézsárszék tartási joga, minthogy e város nagyobb részében akkor a Bánffy-esalád kezén volt.

Száravám. 1679: Gyalu „*Száravám* is vagyon egy hat vagy nyole ökrös szekértül nyole pénz, üres szekértül négy pénz. Egy lótul két pénz, gyalogembertül egy-egy pénz, melynek tizede az városé, több része az földesúr. (A *vámjövdelemre* vonatkozólag l. alább e címszó alatt.)

Vámjövdelem [Telonium]. A GyU-ban a következő vámjövdelmeket jegyezték fel: Gyalu: „Az Szamos vizén vagyon az várhoz két vámoshíd is, melyektől az általjárók ekképpen adnak vámot: Egy terhes szekértől, ha nyole vagy hat ökör előtte den. 8, ha pedig négy vagy csak két ökör, bár terhet hordozzon is, de kevesebbet vésznek. Egy üres szekértől den. 2, két disznótól den. 1, egy lótól den. 2, négy báránytól den. 1, gyalog embertől den. 1, két juhtól den. 1, két ökörtől den. 2, lovászbembertől den. 2; mely vám jövedelméből az vámcsnak tizedrész jár, ha az hídra nem megyen is az úton járó, de ha elérik ugyan megvészik rajta, ha rajtakapják.“ — Bánffy-hunyad: „Az mely *vámjövdelem* itt esztendőnként szokott az hites vámos által adminisztráltatni hat részre oszolván, annak öt része az zentelki Bánffyaké, az hatodik rész pedig az hunyadi Bánffiaknak cedálván, annak két része az Urunk Önagysága [t. i. a fejedelem] portioján levő dominus terrestrist illeti az többivel az több ittvaló Bánffiak osztoznak.“ — Kolozsmonosztor: „Vagyon itt Önagyságának egy *vámja* is, mely vámját az vámos hűt szerént tartozik adminisztrálni.“ — Bács: „Ugyanitt *vám* is lévén... noha volt ugyan az megholt provisornak valami compositioja az Önagysága részéről vellek, de még proventussáról semmi nem lévén adminisztrálva, menni proventussa lehessen egy esztendő által, nem tudhatni; kit a dominus provisor ennek utána igen diligenter observáljon és ratiojában inseráljon.“ — 1666: „Tehlumium [!]. Vagyon az Szamoson által két híd, melytül *vámot* szoktanak adni, az idegen embertül nyöc ökörtül szoktak adni den. 8, hat ökörtül similiter, négytül den. 6, két ökörtül den. 3, egy lótul két pénzt, gyalog

²⁵ Az 1679. febr. 11-i urbarium szerint: „... Azonkívül, mikor nyúz, minden szombati nyúzásnak lába, nyelve az udvarbírónak jár.“

embertől den. 1. Ez jószágbeliek vámot nem szoktak adni, az pénz jövedelmének tizede az vámosé, napjában húsrá három pénz jár.²⁶

A vám, mint az 1666-i adatból is látható, nem terhelte ugyan a gyalui uradalomhoz tartozó jobbágyokat, de e szokás tiszteletben tartása is az udvarbírótól meg a vámostól függött. A jogtalanul szedett vám nagyon sokszor adott okot nemcsak a jobbágyság, de az annak érdekeit *mással* szemben védő birtokosságnak is panaszra. Jó példa erre az I. Rákóczy Györgynek Szatmáron 1646. június 24-én kelt rendelete; ebben meghagyja Kamuthi Lászlónak, Mihálynak és Farkasnak, hogy a Kassai István árváinak kezén levő vistaiaktól vámosukkal a bácsi hídon vámot ne szedjenek, mert eddig tőlük „vámot nem vettenek s annak nem praestálásáért őket semmi névvel nevezendő javokban is meg nem háborították és károsították, hanem atyjok decessussa után hűségtek baczi (bácsi) vámossa keszte volt exigálni az vámot rajtok s annak régi szabadságok ellen való meg nem adásáért ottan-ottan meg is károsítani jobbágyokat.”²⁷ Az ilyen rendeletek is azonban csak ideig-óráig kímélték meg a jobbágyokat a vámosok kapzsiságától, különösen akkor, — ha mint itt is, — a jobbágyok megett nem állott megfelelő eréllyel a földesúri hatalom.

II.

TISZTI ÉS PAPI JÖVEDELMEK.

1. Különleges személyek szolgáltatásai, illetőleg jövedelmei.

A jobbágyok nemcsak a földesúrnak tartoztak bizonyos pénz- vagy természetbeli szolgáltatással, hanem a felettük álló tiszti személyeknek is. Ezek közül legközvetlenebbül, legsúlyosabban az *udvarbíró* hatalmát érezhették; végeredményében minden szolgáltatásból ő szedte le a hasznot: vele jó viszonyban lenni érdekében állott nemcsak a neki teljesen kiszolgáltatott jobbágnak, de még a hivatalos személyeknek is. A legények és özvegyek dézmája neki járt, a disznópásztorok a szolgálatot nála váltották meg, a kenéz vagy bíró a dézmástól kapott egy bárányos juhért neki adott egy rókabőrt, hihetőleg váltságként, sőt a dézmás is tekintélyes gabonamennyiséget adott az udvarbírónak a dézmaszedésben való segítség fejében. Vele szemben a *kenéz* (bíró, vajda) szerepe e tájt már teljesen jelentéktelen volt. Egyedüli jövedelme, amelyet az összeírások megemlítenek, a dézmástól járó egy bárányos juh; de ebből is juttatnia kellett egy rókabőr alakjában részesedést az udvarbírónak. A gyalui uradalomhoz tartozó román lakosságú falvak közül csak Hidegszamossal kapcsolatban jegyzik fel az összeírások a román pap tartozását; természetesen ezt az adót nem mint papra, hanem mint jobbágyra vetették. E csekély szolgáltatás ellenében a jobbágy állapotban levő román pap mentes volt minden szolgálattól.

²⁶ Az 1679. febr. 11-i urbarium ugyanezt mondja a vámról.

²⁷ Eredetije patens alakban az EM. gr. Bánffy I. Nemzetiségi lt. Vistai csomó.

A jobbágnak nemcsak szolgálnia s adóznia kellett, de a dézmásnak is fizetni tartozott; a neki járó szolgáltatást *cédulapénz*-nek nevezték.

Bíró szolgáltatása. 1679: Hidegszamos: „... Dézmálásakor tartozik az dézmás az keníznek^{27/a} egy bárányos juhval, az *bíró* vagy keníz viszont az udvarbírónak egy rókabűrrel...”

Cédulapénz. A GyU 18 kalotaszegi falu zabdézmájáról szólva, megjegyzi, hogy e faluknak „... *cédulapénz*ek den. 2, ki az dézmásé...”

Ezt a szolgáltatásnemet csak az Apr. Const. Pars. III. Tit. III. Art. X. alapján érthetjük meg. Ott ugyanis ez áll: „Az adószedők hitesek légyenek az igaz percepciókra, igaz adminisztrációkra és arra is, hogy az adót bevívó szegénységet nem sáncoltatják, várakoztatják, magok szolgálatjokra kedvek ellen nem erőltetik, hanem késleltetés nélkül bévén, megelégedének a szokott *cédulapénz*zel (*czédula pénz*), mely térszen den. 2...” Ez a szolgáltatás tehát a zabdézmát felszedő dézmások jövedelme volt.²⁸

Darabontok adója. 1679: Hidegszamos: „Az darabontok semmi adóval nem tartoznak...”

Dézmás szolgáltatása. 1679: Hidegszamos: „Az dézmálásakor [juh] tartozik az dézmás az keníznek egy bárányos juhval, az bíró vagy keníz viszont az udvarbírónak egy rókabűrrel.”

Disznópásztorok adója. Az 1666-i összeírásban Hidegszamos („*integra possessio valachalis*”) szolgáltatásai között a következőket jegyzi meg: „Az *disznópásztorok* bérekből külön-külön az udvarbírónak tartoznak ú. m. den. 25, de az udvarbíró is nem tartozik szolgáltatni, míg az disznókat őrzik.”

Kenéz szolgáltatása. 1679: Hidegszamos: „... Dézmálásakor [juh] tartozik az dézmás az *keníznek* egy bárányos juhval, az bíró vagy *keníz* viszont az udvarbírónak egy rókabűrrel.”

Legények dézmája. 1666-ban Kőrösfő dézmálásával kapcsolatban megjegyzi, hogy „itt is, mint az több falukban, az nőtelen *legények*, özvegyasszonyok *dézmája* az udvarbírónak jár.”

Özvegyek dézmája. 1666-ban Mákóban „minden *özvegyasszonynak*, nőtelen legénynek *dézmájok* az tisztéknek jár”. A kőrösfői kivételes személyek (exempták) szolgáltatásában ugyanekkor ezt olvassuk: „Itt is, mint az több faluban, az nőtelen legények, *özvegyasszonyok dézmája* az udvarbírónak jár.”

Román pap adója. 1679: Hidegszamos: „Az oláh pap tartozik annuatim egy-egy szőr általvetővel, egy szőr hevederrel és egy marok viaszgyertyával az tiszték; egyebet nem ad.”²⁹

^{27/a} A *kenéz*, ekkor már csak a falusbíró neve; a szövegben így is szerepel: *bíró vagy keníz*.

²⁸ Megjegyzendő azonban, hogy *cédulapénz*nek nevezték az Erdős engedélyezését bizonnyító udvarbírói *céduláért járó* szolgáltatást is. (Vö. Gazd. Tört. Szemle I, 240; id. az Okl. Sz. is.) Hogy a *cédulapénz*nek ilyen értelmezése is lehetett itt, mutatja az, hogy a GyU-ban Ebeni Zsigmond két jobbágynak feljegyzése után ez áll: „Az gyerómonostoriak nemesség-havasa nyúl fel az Gyalaj Havasra, az Kis Szamos mellett való havasra, kiknek oltalmazására, hogy ne tékozolják, lopják, ez két jobbágyok [t. i. Sinkó István és Sinkó Mihály] szoktak vigyázni; mely havasról ha ki épületre való vagy egyéb szükségére akar fát vinni és onnan akar élni, az gyalai tiszt *céduláját* vivén, minden ember esztendőt által tartozik adni ezer-ezer zsendelyt, mely zsendelynek dispositiójának és adminisztrációjának napja Szent Mihály napja.”

²⁹ Az 1679. június 22-i urbariumban erről az adóról csak ennyit olvashatunk: „Az oláh pap tartozik egy szőr általvetővel, egy szőr hevederrel.”

Udvarbíró jövedelme. 1679: Hidegszamos: „[Juh] dézmáláskor tartozik a dézmás az keníznek egy bárányos juhval, az bíró vagy keníz viszont az *udvarbírónak* egy rókabürrel.“ — 1666-ban Kőrösfő dézmálásával kapcsolatban a következő megjegyzésre akadunk: „Itt is, mint az több falukban, az nőtelen legények, özvegyasszonyok dézmája az *udvarbírónak* jár. Az közönséges dézmából az *udvarbírónak* tizenkét kalongya jár zab, a dézma-búzából is tizenkét kalangya.“

2. A papi jövedelem: a *tertia* és a *quarta*.

Kalotaszegnek és vidékének az a része, amelynek XVII. századi jobbágyszolgáltatására vonatkozólag itt összegyűjtöttem az adatokat, nemcsak ma, de a kérdéses időkorben méginkább református volt. Mikor tehát papi jövedelemről beszélünk, itt a református papságnak arról a jövedelméről ejtünk szót, amelyet neki a jobbágyoktól nem mint egyháztagoktól, hanem mint az állammal szemben fizetésre kötelezett személyektől járt. E csoportba tehát nem vettem fel a református papi jövedelmek közül csak a dézmálással kapcsolatos *tertia*-, illetőleg *quarta*-jövedelmet.

A GyU-ban a következő ilyenmű jövedelemre akadunk: Nagykapus: „Mindenféle gabonájokból dézmát adnak, melyből az *predicatornak* harmad részt szoktak adni.“ — Mákó: „Mindenféle vetésekből és borokból dézmát, tizedet adnak, *kiből az predicator quartás.*“ — 1666. Mákó: „Az pap *quartás* mindenféle dézmában.“ — Kőrösfő: „Mindenféle dézmának az leguminák-ból az *predicatornak quarta* jár.“ — Ugyanezen évben Gyálu-ban a *dézma* címszó alatt idézett szöveg szerint gabonadézmából „az *predicatornak tertia* jár.“ — 1679. febr. 11. Gyálu: „Mindenféle mezei gabonájoknak, borterméseknek igaz tizedével tartoznak, melyeknek *harmada a praedicatori*, úgy egyébféle váltságna is.“ — Nagykapus: „Mindenféle mezei gabonájok-ból igaz tizeddel tartoznak [t. i. a jobbágyok], *melynek harmada az papnak jár.*“ — Jegénye: „Minden mezei gabonájokból igaz tizeddel tartoznak, *melynek quartája a régi üdöben a papjoknak járt, de az az rend most nem tartatik*, az dézmások hol egy, hol két kalangyát s néha többet is vetnek crette.“ — 1679. jún. 22. Kőrösfő: A dézmából „itt *negyede jár az papnak.*“

A papi jövedelmek megértéséhez tudnunk kell a következőket. Míg Erdély Magyarországhoz tartozott, helyesebben az erdélyi püspöki jövedelmek elvilágiasításáig (1556), a dézma püspöki jövedelem volt. A püspök, illetőleg a törvényben kijelölt főpapok e dézmából negyedet tartoztak adni, némely, de csak azon helységi papoknak, kiknek régi szokás szerint dézmanegyed azaz *quarta* járt. A püspöki jövedelmeknek kincstári célokra való lefoglalása után is a dézmának csak a püspök részére járó fele képezett kincstári jövedelmet, negyede továbbra is a papnak járt.³⁰ Így kapták a kalotaszegi falvak református prédikátorai is a dézma negyedét (*quarta*), sőt harmadát (*tertia*). Ez az állapot egészen az úrbériség megszűntetéséig (1848) tartott, már ahol a birtokos más vallású volta, vagy más tényező miatt a *quarta*-, illetőleg a *tertia*-adás hamarabb meg nem szűnt.

³⁰ Vö. Dósa Elek: *Erdélyi jogtudomány* I. 193—5. l.

III.

A JOBBÁGYOK MUNKASZOLGÁLTATÁSA.

Mint másutt, úgy itt is a jobbágyok munkaerején nyugodott a földesúri birtokok gazdálkodása. Mint előbb is megjegyeztem, a földesúr saját kezelésében levő földjét (allodiatura) a jobbágyok kötelező munkájával (*robot*) művelték meg és takarították be róla a termést. A meghatározott munkaidő eleinte csak a harmadik hét volt, de rendkívüli munka idején ezen is túl szolgáltatták a jobbágyot; az efféle túlszolgáltatásból alakulhatott át rövid 4—5 évtized alatt a harmadik heti szolgálat második hetivé. Ezt a szolgálatot helyettesítette itt-ott a kőszegés, a disznópásztorkodás és a halászat is; néha helyettesítésképpen, néha pedig többletmunkaként egy bizonyos terület lekaszáásával is tartoztak a jobbágyok.

Halászat. A GyU-ban csak a nagykapusi jobbágyszolgáltatások összeírásakor szerepel a halászat, de itt sem kétségtelenül a jobbágyok kötelező szolgálata.³¹ Ha későbbi, XVIII. századi összeírásokból nem tudnók is, hogy a halászat és a halszolgáltatás bizonyos kijelölt emberek részéről kötelező volt, a Gyaluban, Hé- és Hidegszamoson meg Szászlónán 1666-ban és 1679-ben érvényben levő halászati tilalomból³² kétségtelen, hogy a földesurak maguk számára tartották fenn a halászat jogát és természetesen embereikkel kötelezőleg halásztattak is. Az 1666-i gyalui urbárium a halászokat a vincellérekkel és más műves emberekkel együtt („kik az várhoz művükkel szolgálnak“) a földesúr, Bánffy Dénes, részére dézmával nem tartozók közé sorolja. — Az 1679-i összeírásban a következő adatokra akadunk: Gyalui: „Az halászok is az várhoz való szedővel-vedővel nem tartoznak.“ — Nagykapus: „Az patak idegen falubeliéktől tilalmas, de magoknak nem.“ — Hidegszamos: „Tilalmas az Szamos vize az Riskan [!] patakon alól Gyaluig, mind pedig az Riskan pataka. Pisztrangos víz.“ — Hévszamos: „Pisztrangászó tilalmas vizek az Riska Patakán alól az Hévszamos vize Gyaluig.“ — 1689-ben Kelecelen két Bánffy-jobbágy halászzal szolgált.

Kaszálás. A gyalui várhoz tartozó Hé- és Hidegszamos jobbágy-szolgáltatásai között említik 1679-ben a következő kötelezettséget: „Kaszálló az földcsúr számára vagy az Disznó Havason, kilenc vagy tíz kalongyára való, melyet az két Szamos nevű falu tartozik kaszálni s fel is gyűjteni.“

³¹ „Halászó vize (t. i. Nagykapusnak) is tilalmas monostori határig és alá Gyalu felé, kiben az várhoz semling, kövi halat és rákot szoktak fogni.“ — E szövegben szereplő monostori jelzőn gyermonostori, a váron pedig a gyalui vár értendő.

³² 1666. Gyalui: „Az Szamos tilalmas minden embertől sub poena fl. 12. Az Kapus patakja szabados mindennek, az ki halászni akarja.“ — Hé- és Hidegszamos: „Az Roczkan alól az Szamos tilalmas sub poena fl. 12, feljül az Roczkan szabad.“ — Szászlóna víztilalmát is ilyenek jegyzik fel. — 1679: „Gyalai, hévszamosi, hidegszamosi határokon az Szamos vize másoktul mindenkor tilalmas. Az Kapus pataka is az első vársá [!] gáttul fogva az Szamos vizeig másoktul tilalmas.“

Előbb 1666-ban feljegyzik, hogy a hévzamosi Isar oldalban lévő erdőn fejül „vagyon egy kaszáló rét, az úr számára való, melyet Disznó havasának hínak; ezt az falubeliek tartoznak feltakarni.“³³ Ugyanebben a birtokösszeírásban Lapupatakról a következőket jegyzik meg: „Vagyon három darab rét [t. i. földesúri, allodialis], mikor ideje vagyon, megterem rajta hat kalongya széna, azt az ottvaló jobbágyok tartoznak feltakarni.“

A kaszálás kötelezettségét csak azoknál a községeknél (Hév- és Hideg-zamos, Lapupatak) sorolják fel, amelyek más munkaszolgálattal nem tartoztak.

Szolgálat [Servitia]. A GyÚ-ban a jobbágyok szolgálatára nézve a következő feljegyzések olvashatók: Gyálu: „*Szolgálatjokat* noha Urunk Ónagysága [t. i. a fejedelem] harmad hétre rendelte volt szántáson, aratáson, kaszáláson és egyéb nyári takarodáson kül, de az mostani udvarbíró, ki megholt, semmi rendet nem adván nekik, indifferenter mind télben-nyárban másod hétben szolgáltatta. Mostan is az szerint szolgálnak. Ha valahonnan jövevény jobbágy vagy ide, vagy pedig idevaló jószágba jűne és meg akarna telepedni, az Ónagysága indultuma (engedély, kedvezése) szerint az tisztek három esztendeig semmi szolgálattal, hogy épüljen, nem bántják, hat esztendeig semmi adózással, szedő-vedővel nem terhelik.“ — H i d e g s z a m o s: „*Szolgálatjok* és egyéb mindenféle ritusok és ususok állapotja egyenlőképpen vagyon, mint a heo szamosiaknak.“ — H é v s z a m o s: „*Szolgálatjak* állapotja felől tavaly, Szasz Matthias idejében Urunkat, Ónagyságát megtalálván, Urunk Ónagysága szolgálatjokat harmadik hétre rendelte, megtekintvén erős és sovány helyen való lakásokat, mely patens mandatummal is extal.“ — B á n f f y h u n y a d: „*Szolgálatjok* harmad hétben volt ekkedig [!], de mikor az szükség, takarodás és szőlők műveltetése siető, olyankor kételenség alatt rendek megbomolván, szolgálatjokat continuálni szokták.“ — A l s ó f ü l d: „*Szolgálatjok* harmad hétben volt ekkedig [!] takarodáson kívül.“ — (M a g y a r) G y e r ő m o n o s t o r: „Ezek egyébbel semmivel sem *szolgálnak*, hanem per annum szoktak adni az vár szükségére tizenkétezer zsendelyt.“³⁴ — J e g e n y e: „*Szolgálatjak*, valamint az gyaluiaknak, ezeknek is similiter vagyon.“ — K ő r ő s f ő: „*Szolgálatjok* ezeknek is similiter vagyon, mint az több jószágoknak.“ — N a g y k a p u s: „*Szolgálatjok*, mint a több faluknak, ezeknek is similiter vagyon.“ — M á k ó: „*Szolgálatjok* és mind(en) ritusok, mint az több odafel megírt faluknak az tisztek dispozitioja szerint jár. Ezeknek is similiter kell lenni.“ — D a r ó c: „... Minden ususok és rendtartások egyenlő a gyaluiakkal.“ — L a p u p a t a k: „Eszteendő által harmad hétben *szolgáltatták* őket aratás, kaszáltatás és derék takarodás idején kiül.“ — S z á s z l ó n a: „*Szolgálatjak*, mint az több odafel megírt faluknak similiter.“ — S z á s z f e n e s: „Az itt való határan vagyon egy kőbánya is, melyből faragnivaló köveket szegnek darabonként, és az mikor tízre telik, az tizediket Ónagysága számára rezerválják.“ — K o l o z s m o n o s t o r: „*Szolgálatjok* és egyéb rendtartások állapotja, mint a többi faluknak ide feljebb.“ — 1658-ban Kemény Péternek magyar- és oláhgyerőmonostori, bedecsi, erdőfalvi, oláhbikali, jákótelki, (magyar)valkói és deretei jószágán a jobbágyok „szolgáltattak” dolgából, az mint parancsolnak, tartoznak *szolgálni* minden dologban, az

³³ Ugyanezt a kötelezettséget említi az 1679. febr. 11-i urbarium is.

³⁴ Itt csak két jobbágy van.

mint kívántatik, mint jobbágy földesurának.“ — **1666.** Hidegszamos: „Az disznópásztorok bérekből külön-külön az udvarbírónak tartoznak u. m. den. 25, de az udvarbíró is nem tartozik *szolgáltatni*, míg az disznókat őrzik.“ — **Mákó:** „*Szolgáltatjok* rendi: Harmad hétben szolgálnak.“ — **Laputa:** „Vagyon három darab rét [t. i. a földesúré], mikor ideje vagyon, megterem rajta hét kalongya széna: azt az ottvaló jobbágyok tartoznak feltakarni.“ — **1679.** febr. 11. Jegenye: „*Szolgáltatjok*, az mint a földesúr akarja, úgy szokott lenni.“ — **Kőrösfő:** „*Szolgáltatjok* az földesúr rendelése szerint vagyon.“ — **1679.** jún. 22. Gyalu: „*Szolgáltatjok* az földesúrok kívánsága szerint.“ — **Kőrösfő és Nagykapus:** „*Szolgáltatjok* az földesúrok rendelése szerént.“ — **Jegenye:** „*Szolgáltatjok* rendi az földesúrok kívánsága szerént.“ — **Hév- és Hidegszamos:** „*Szolgáltatjok* rendi, koresomájok, bírságok hasonló az gyalaiakéhoz.“ — **1683.** **Bánffy hunyad:** „Az egész hunyadi jószág ezt is vallja hiti után kérdésünkre, hogy mind az rendkívül való *szolgálat* miatt, mivel az kinek két ökre volt, az kinek négy, avagy hat, az szerint be kellett marháját fogni s úgy szolgálni nagy terhet vetvén rájok. Azonban az Szent Mihály adajával is igen terheltek, mivel annál szegényebb volt is, az egy-egy forintot rájok megvették egy pénz híján, melyet is más urak jobbágyain nem cselekedtenek. Azonban az török igája és más rendbelieknek is sok húzása-vonása levén rájok, azért el kellett pusztulniok, de az szolgálaton kívül más húzással-vonással eddig nem erőltették az dominus terrestrisektől, hanem mikor borokat akarajok ellen pénzen elvették, árát sokaknak egészben még nem adták. Ez az hunyadi jószág.“ — **1689.** **Kelecel:** Az idevaló Bánffy jobbágyok közül kettő zsendely-, egy léccsinálással, egy pedig halászzattal *szogál*. — **Bocs:** Itt két Bánffy-jobbágy zsendelyesináló.

Az itt részletesen felsorolt adatokból világosan látható a jobbágy munkaszolgáltatójának módja, de egyben láthatók azok a visszaélések is, amelyek e szolgáltatás szabályozásának hiányából származnak. A legrégebbi forrás (GyU) szerint a gyalui uradalom területén eredetileg minden harmadik hétben tartoztak szolgálni a jobbágyok, de mint-hogy a szolgáltatás közvetlen irányítója az udvarbíró volt, ennek erőszakosságától vagy szokás-tiszteletétől függött az egész szolgáltatás módja. Valóban már a GyU megjegyzése alapján is láthatjuk, hogy egyrészt a szolgáltatás idejének minden másod hétre való felemelése, másrészt pedig az egyfolytában szolgáltatás a jobbágyságnak sok panaszra adott okot. A „fejlődés“, úgy látszik, nemhogy kedvezett volna a jobbágyságnak, sőt rontott helyzetén. Már az 1658-i Kemény Péter-féle összeírásban is azt olvassuk, hogy a szolgálat idejének minden pontosabb meghatározása nélkül a jobbágyok a földesúr tetszése szerint tartoznak szolgálni. 1679-ben már a gyalui uradalom területén is így határozzák meg a szolgálati kötelezettséget. Ha tekintetbe vesszük, hogy nem a földesúrtól, hanem a földesúri érdekek mellett a maga érdekeit természetesen szem előtt tartó udvarbíráktól (tisztetek) függött szinte kizárólag a jobbágyszolgáltatás, nem lehet csodálkozunk a bánffyhunyadi jószághoz tartozó jobbágyok 1683-i panaszán.

IV.

A JOBBÁGYOK ADÓZÁSA.

A földesuraknak adott pénz- és természetbeli szolgáltatásokon kívül (I. A. rész) a jobbágyok egyetemesebb jellegű szolgáltatásokkal is tartoztak. Ezek: a tized vagy a dézma és az „országadója“ néven ismert állami adó.

1. A tized vagy dézma.

Erdélyben a magyarföldi dézma eredetileg püspöki jövedelem volt.³⁵ Már Szent László törvényei szólnak arról, hogy a püspök mindenből tizedet kap („episcopus accipiat decimationem de omnibus“). II. Ulászló törvénye szerint az érsekeknek, főpapoknak, káptalanoknak, konventeknek és apáturaknak is fizetni kell a dézmát, de ezek egy-egy részét azon helységek papjainak tartoznak adni, akiknek régi szokás szerintaddig is *dézmanegyed* (*quarta*) járt. Erdélynek Magyarországtól való elszakadása után, 1556-ban a fejedelmi család javainak növelésére az erdélyi püspökség javait elvilágiasították, szekularizálták; ekkor a dézma is megszűnt püspöki jövedelem lenni: a kincstár (*fiscus*) céljaira fordították. A dézmának azonban csak a püspök számára járó háromnegyede lett kincstári jövedelemmé, egynegyede továbbra is ama helység papjáé maradt, akinek addig is járt.³⁶ Némely helyen a dézma könnyebb behajtása és állandóbb jellegű jövedelemmé tétele, sőt sokszor a birtokosok személyi érdekében is a fejedelem, illetőleg a *fiscus* megelekedett azzal, hogy a földesúr csak évi meghatározott bért (*arenda*) fizessen dézma fejében. A dézmaszedés joga ebben az esetben a földesuré maradt. Kalotaszegen a vizsgált falukban azonban nincs nyoma ilyen árendafizetésnek.

A fejedelemskori erdélyi törvények több ízben szólnak a dézmáról. „Mindenütt Erdélyben borból, búzából, és egyéb leguminákból, disznókból, juhokból és méhekből az igaz tized dézma megvételessék“ — írja az *Apr. Const.* (Pars III. Tit. V. Art. II.). Ezt az általános rendelkezést ugyanaz a törvénygyűjtemény adott esetekben többször módosítja. Kalotaszegre nézve azonban a fejedelemskor utolsó évtizedeiben ez az általános rendelkezés volt érvényben. Dézmát tehát a földesúri jogkör alá tartozók, jobbágyok és zsellérek, általában minden gabonájok, boruk és állatuk után fizettek Kalotaszegen is. A bánffy-

³⁵ E fejtegetésekre vonatkozólag l. Dósa Elek *i. m.* 193. kk. 1,

³⁶ „Amely helyeken az egyházi tanítóknak dézmájok, quartájok vagy egyéb eleitől fogva rend szerint jární szokott jövedelmek volt és vagyon, azt senki tőlök elvenni és el-tartani ne merészelve...“ *Apr. Const.* Pars. I. Tit. V. Art. I.

hunyadiak jobbágyszolgáltatásainak felsorolásakor azonban a GyU összeírói a következőket jegyzik meg: „Dézmát sem vetésekből, sem borokból és semmi marhájokból az dominus terrestrisnek nem adnak, mivel mindenféle dézma a város és Banffi Christoph számára congeltatik árendában, fl. 80 adván tölle, az mint referálják.“ — 1666-ban a gyalui dézmálásnak a többi falukétől elütő rendje volt: „Az városbeliek — írja az urbarium — az főbíró kisbírájával együtt egész dézmát nem ad, az polgárok féldézmával tartoznak, az darabontok, szabadosok, halászok, vincellérek, műves emberek, kik az várhoz művükkel szolgálnak, az úr részére dézmával nem tartoztak, azonkívül több szolgáló rendek minden leguminákból dézmát adnak, azból az dézmából az prédikátornak tertia jár.“ — A lapupatakiak ugyanebben az évben „mindenféle vetésekből dézmát adnak, len, kenderen kívül“. — Jegénye: „Mindenféle leguminákból ős- és tavaszból dézmával tartoznak, méhből, bárányból.... Az falusi bíró és darabontok dézmával s adózással nem tartoznak. A polgár is csak féldézmával tartozik.“ — Kőrösfő: „Exempták. Bíró, ácsok, darabontok nem adnak, az polgár is féldézmával tartozik. Az bírónak az dézma bűzából két kalangyával tartoznak. Itt is, mint az több falukban, az nőtelen legények, özvegyasszonyok dézmája az udvarbírónak jár. Az közönséges dézmából az udvarbírónak tizenkét kalongya jár, zab, az dézma bűzából is tizenkét kalongya.“

Magának a dézmának a következő fajait ismerték:

Bárány-tized. A GyU-ban erre vonatkozólag a következő bejegyzéseket találjuk: Jegénye: „...Bárányból... *tizeddel* tartoznak...“ — Kőrösfő: „...Dézmában *tizedet* adnak... bárányokból...“ — Mákó: „Bárányból... *tizedet* adnak...“ — 1666. Jegénye: „Bárányból, ha *tizedre* telik, dézmát adnak, ha nem váltópénz két-két pénz. A falusi bíró és darabontok dézmával s adózással nem tartoznak, az polgár is csak féldézmával tartozik.“ — 1679. Gyalu: „Bárányoknak... igaz *tizedét* adják az földesúr számára, az ki tizen felül marad, hogy az kibül tized sem *juthat*, minden *báránynak*... váltója két-két pénz; mely tizedeknek s váltóknak harmada az ittvaló papé.“ — Hévszamos: „Juhoknak, *bárányoknak*, rajoknak minden *tíznek egyikét* adják az földesúrnak, váltsága, az ki arra marad, két-két pénz, de az báránynak váltsága nincsen.“ — Kőrösfő: „*Tizeddel* is *bárányból*, rajbul és azoknak váltójából egyenlő szokások vagyon az gyaluiakkal, esakhogy itt negyede jár az papnak.“ — Nagykapus: „*Bárány*... *tizedje*, váltója... egyez az gyaluiakéval.“³⁷

A vizsgált időszakban a jobbágyság báránytized adása általános volt, habár az összeírások ezt a tizedet nem említik is meg minden falu szolgálmány-összeírásában. E tized megadása iránt már Mátyás király intézkedett. [Vö. Dósa, I. 187.].

Bordézma. 1679. Gyalu: „*Bordézma*, harmada a prédikátoré.“ „...*Bor*terméseknek igaz tizedével tartoznak, melyeknek harmada a praedica-

³⁷ Az 1679. febr. 11-i urbarium szerint „juhból tizedet nem adnak, hanem tíz báránknak egyikét, azon alól két-két pénz a váltója.“

tori...“ — Nagykapus: „...Bordézma... egyez a gyaluiakéval.“ — Jegenye: „Bora az kinek terem, igaz tizeddel tartozik belőle“ —

A felsorolt uradalmak területén nem termett másutt szőlő; ezért említik csak a fenti három helyet a források mint olyat, amelynek jobbágycái bordézmával tartoznak. Még csak Bánffyhunadról tudjuk, hogy itt a jobbágyok mustszolgáltatással tartoztak. Néhai Bánffy Zsigmond birtokainak 1683-i összeírásában egy későbbi jegyzet szerint a hunyadiak „1685 die 8 Februarii referálják, hogy — egyebek mellett — két-két forint ára musttal tartoznak.“

Búzádezma. A jobbágyok, mint másutt, itt szintén tartoztak gabonadézmával is. Gyaluban azonban, úgy látszik, hogy bizonyos polgáriasság folyamatoképpen nem terményben, hanem pénzben fizettek. A GyU ugyanis az ú. n. földvám feljegyzése után megjegyzi, hogy „a polgárok... [és] egyéb állapottal szolgáló rendek is... minden egy örög köből búzától den. 2 vesznek.“ Ugyanígy 2 dénárt fizettek „minden örög köből búzától“ a daróciák is (GyU.) — 1683-ban a türeiekről jegyzik meg, hogy mindenből dézmaadással tartanak; ugyanígy a hunyadi jószághoz tartozó falvak [Boes, Hodosfalva, Kalota, Kelecel, Malomszeg, Székelyő (!)]

Disznóvám. A GyU-ban ilyen néven kétszer fordul elő földesúri jövedelem, de mindkétyszer disznóézma (tized) értendő rajta.³⁸

Disznótized. A GyU szerint e tizedet a jobbágyok disznóik után fizették.³⁹ A GyU nem szól egészen világosan e tized fizetésének módjáról. A feljegyzések alapján megállapítható, hogy — legalább is némely helyen — külön fizettek tizedet az öreg disznók és külön a makkoltatásra felhajtottak után. Idejegyzem a GyU erre vonatkozó feljegyzéseit községenként. Gyalu: „Rajmém válttság den. 2, pásitmalactól is similiter, de mikor makk vagyon, az makkos disznóvámából az praedicatornak semmi sem jár: abból is tizedet adván, az hol tízre nem telik, az mint alkhatnak [!] az makk termése [!] szerint, hol den. 10, hol den. 8 fizetnek váltótól.“ — Hévszamos: „Disznótizedelés mind mikor az makkról lehajtják az disznókat, ha mikor terem, s mind pedig pasitmalacból, mint Gyaluban, itt is az szerint vagyon...“ — Alsófüld: „Disznóból, mikor makk vagyon, tízből egyet, az többi váltó den. 6. Pásitdisznó dézmát nem adnak, malacból is similiter.“ — Mákö: „Az makkon öreg disznó den. 8, malac den. 4, az hol az örög tízre nem telik. Erdejek tölgy és bükk lévén, mikor makkot terem, kétszáz disznó megjavul rajta, tízből adván egyet az urak számára, az váltójától den. 4 szoktak adni, az idegen den. 8.“ — Lapupatak: „Disznóézmát, midőn makk vagyon, tízből adnak egyet és az váltóját den. 6 váltják fel; mikor pedig makk nem terem, pasitdisznó dézmát nem szoktak adni, hanem mind den. 2 váltják fel...“ — Mákö: „...Disznóból, mikor disznajókot az makkról lehajtják, similiter tizedet adnak... Az makkon örög disznó den. 8, malac den. 4, az hol örög tízre nem telik.“ — Megjegyzendő, hogy ugyane GyU-ban szereplő, de Kolozs megye más, keleti felén levő Magyar-kályán-ban disznóézmát nem fizettek a jobbágyok. — 1666. Hévszamos: Egy havasra „akár ide-

³⁸ Vö. Gyalu: 1. *disznóézma* alatt jegyzetben. — Bánffyhunad: „Az makkos erdő és havasok jövedelmében, mikor az makknak termése vagyon, similiter ilyen rendtartások és osztozások vagyon. Jelentvén azt, hogy mostan az Bánffy Ferencz és Bánffy Mihályné tisztartói hír nélkül hajtották alá a disznókat és magoknak usurpálták az *disznóvám* jövedelmet.“

³⁹ Gyaluban e tizedből harmados volt az odavaló prédikátor.

gen, akár jószágbeli *disznókat* hajtanak, *minden tiznek az úré egyike*, ha annyira nem telik 8/8 pénzzel váltságolthatják meg.“ — *Daróc*: „...Disznójokból, ha telik, tizedet adnak, ha nem, váltópénz négy-négy pénz, idege-
nektől nyóce-nyóce pénz.“ — *Jegenyé*: „A falu számára való makkos erdők-
ből, ha makk terem, *disznajokból* dézmát adnak, annyira nem telvén, hat-
hat pénzzel váltják meg.“ — *Kőrösfő*: „Disznóért, ha dézmára nem telik,
ha makk terem, váltó-pénz den. 6/6.“⁴⁰ — *Mákó*: „Az erdő, ha terem mak-
kot, a falubeliek *dézmát* adnak, ha tizedre nem telik, váltó-pénz négy-négy
pénz.“ — *Nagykapus*: „Disznajokból, mikoron makk vagyon váltópénz-
zel,⁴¹ *ha tizedre telik, dézmát adnak*, ha nem telik, váltó-pénz négy-négy.“⁴² —
1679. Gyalu, Héví- és Hidegszamos: „Makkoltásért a *disznókból*
tized jár, ha tizedre nem telik, vagy tizeden felül marad, öreg disznótól 8—8
pénz, esztendősen alul valónak 4—4 pénz a váltója. Ha makk nem terem,
csak az éven alól való malacokból adnak tizedet, vagy azon alól és felül dar-
abként 2—2 pénzt. Ennek két része a földesúré, egy része a papé. N. B. A
maktizedből és váltóból a papnak semmi sem jár.“ — *Nagykapuson*
„a makkos *disznó*, pásintról való malac... tizedje, váltója... egyez a gya-
luiakéval.“ — *A jegenyéiek* ugyanúgy fizették makktermés idején a
tizedet, csakhogy itt „pásint tized váltó az disznóktól, malacoktul semmi
nincs.“ Viszont *Kőrösfőn* a malacot is megváltják 2—2 pénzzel, mikor
makkon nem járhatnak.

A disznódézmát véglegesen az Apr. Cons. rendeli el (Pars. III. Tit. V. Art. II.). Felszedési módja azonban gyakorlatban, mint a fenti adatokból lát-
ható, elég bonyolult volt és sok visszaélésre adhatott okot.

Gabonadézma. E dézmanemet már a GyÜ az egyes gabonafajok szerint
sorolja fel. Természetesen fizették egész Kalotaszeg területén. Nem sorolja
fel külön a gabonafajok szerint való dézmálást az 1666-i gyalui urbárium.
Ezért itten, külön e címszó alatt szükségesnek tartom a gabonadézma-
ra vonatkozó szövegeket közölni. *Gyalu*: „Az városbeliek, az főbíró kisbírá-
jával együtt egész dézmát nem ad, az polgárok féldézmával tartoznak, az
darabontok, szabadosok, halászok, vincellérek, műves emberek, kik ez várhoz
művükkel szolgálnak, az úr részére dézmával nem tartoztak, azonkívül több
szolgáló rendek *minden leguminákból dézmát adnak*, azból az dézmából az
prédikátornak tertia jár.“ — *Héví- és Hidegszamoson*, *Jegenyén*,
Kőrösfőn, *Lapupatakon*, *Mákón*, *Nagykapuson* és *Solyom-*
telkén 1666-ban és 1679-ben szintén minden ős- és tavaszvetésükből dézmát
fizetnek a jobbágyok. — **1679. Gyalu**: „Mindenféle mezei gabonájoknak,
borterméseknek igaz tizedével tartoznak, melyeknek harmada a praedicatoré,
ügy egyébféle váltságnak is.“ — *Jegenyé*: „Minden mezei gabonájokból
igaz tizeddel tartoznak, melynek quartája a régi üdőben a papoknak járt,
de az az rend most nem tartatik, az dézmások hol egy, hol két kalangyát s
néha többet is vésznek érette.“ — *Kőrösfő*: „Mindenféle mezei gabonájok-

⁴⁰ Az 1679. febr. 11-i összeírás szerint „az falu erdeiből makktermésnek idein tíz disznó-
nak egyikét adják tizedben, tizen alól 8—8 pénz a váltója, aprájának 4—4 pénz.“

⁴¹ Az 1679. febr. 11-i gyalui urbarium szerint „az falunak lévén csak egy darab makkos
erdeje, makktermésnek idején az, kinek tíz disznaja vagyon, eggyel tartozik belőle, tizen
alól nyole-nyole pénz a váltója. Mikor penig makk nincsen, pászitváltsággal két-két pénzzel
tartoznak; azonkívül az, kinek tíz malaca vagyon, egyiket elveszik.“ A héví és hideg-
szamosiak „sem pászitválték, sem pászitváltságot nem adják.“

⁴² Ugyanígy fizetnek a sólyomtelkiek is. — A gyalui disznó-tizedet l. *pászitbér* és
pászitváltság alatt.

ból igaz tizedével tartoznak, amelynek quartája a papé; de az bíró dézmát nem ad, az polgár is csak fél dézmával tartozik.“ — **Hidegszamos:** „Mezei gabonájoknak tizedét vészik.“ — **Hévszamos:** „Akárki határán szántsanak-vessenek, abból igaz tizeddel tartoznak, nem lévén magoknak szántóföldek.“ — Néhai Bánffy Zsigmond birtokainak 1683-i összeírásában fennmaradt egy későbbből származó jegyzet. E szerint a hunyadiak „1685 die 8 Februarii referálják, hogy két-két forint ára musttal és egy-egy tyúkkal, de *egyébb dézmával semmivel sem tartoznak*, a Bánfi Kristófnénak adandó 80 forinton kívül, melyet városul adnak.“ E kivétel a hunyadiak városi kiváltságából érthető.

Juhdézma. A GyU-ban nincs nyoma, hogy a gyalui uradalom központjában ezt fizették volna. Nem fizették mint bizonyos kiváltságokkal rendelkező helyen, Bánffyhunyadon sem.⁴³ A többi helyen ez a dézma változó volt. **Hévszamoson 25 bárányos juhból adtak egyet, meddőtől 15-ből**, azonkívül a többit két-két pénzen (dénáron) váltották meg. — **Alsó Földön** már mind a meddő, mind a bárányos juhból 15 után dézmáltak; a váltó itt is 2–2 pénz. — **Nagykapuson** már ismét más kulcs szerint fizetnek: itt minden 20 juhtól 5 dénár jár.⁴⁴ — **Mákon** az összeírók külön megjegyzik, hogy az „örög juhból semmit sem vesznek“, csak a bárányból. — A GyU-ban feljegyzett községek közül a Kalotaszeggel szomszédos területen fekvő **Lapupatak** juhdezmáját 25 akár meddő, akár bárányos juh után szedték; a váltó tízen alól itt is két-két pénz darabonként. — **1666.** Héví- és **Hidegszamos:** „Az falubeli juhokból... az várhoz tartoznak dézmát adni, az kinek juha tizedre nem telik, váltópénz minden juhtól két-két pénz, egy sereg juhból egy sztrenga-bárány.“ — **1679.** **Gyalu:** „Juhnak... igaz tizedét adják a földesúr számára, az ki tízen felül marad, hogy [!] az kívül tized sem juthat, minden báránynak, rajnak váltója két-két pénz, mely tizedeknek s váltóknak harmada az ittvaló papé.“⁴⁵ — **Héví- és Hidegszamos:** „Juhoknak... minden tíznek egyikét adják az földesúrnak, váltósága, az ki arra marad, két-két pénz.“⁴⁶ — **1683-ban** néhány Bánffy Zsigmond javainak összeírása szerint a hunyadi jószágban (**Bánffyhunyad, Boes, Hodosfalva, Kalota, Kelecel, Malomszeg, Székelyő**) „juhdezma az oláhságon“ van. — Mindenesetre feltűnő, hogy még a román falvak (**Héví- és Hidegszamos, Lapupatak, Alsófüld**) sem ötvenedet fizettek, hanem 10 vagy 25 juhból egyet.

Kenderdezmá. A fejedelemségi összeírásokban nagyon kevés nyoma van a külön, tételesen felemlített kenderdezmának. Az **1666-i** gyalui urbarium

⁴³ Nem fizette a Gyerőmonostoron összeírt két jobbágy sem, hanem zsendelyesinálással (l. ott) váltotta meg. — **Daróc**, mely e tájt elpusztult, szintén nem fizetett juhdezmát.

⁴⁴ E nyilvánvaló dézmacsökkenés a falu elpusztulásával magyarázható; hogy milyen nagy lehetett különösen gazdasági javakban a pusztulás, arra jellemző, hogy pl. az eddigi 40 forintos ostaradót 2 forintra szállították le.

⁴⁵ Különös, hogy az 1679. febr. 11-i összeírásban mégis a következő megjegyzés áll: „Juhdezmát nem adnak, mivel olyat nem is tartanak.“ Megjegyzendő, hogy a jobbágyok ingó javainak összeírásában valóban egy juh sines feltüntetve, sem itt, sem a fent idézett 1679. jún. 22-i urbárium szövegében, tehát a fenti szövegbe a juhdezmá tévesen került bele.

⁴⁶ Az 1679. febr. 11-i összeírás szerint a héví- és hidegszamosiak juhdezmájok az régi üdőben miesodás volt, megmutatja az clébbi urbarium, de egynehány eszteni-dőtől fogva már tizedet veszik, az dézmáláskor tartozik a dézmás az keniznek egy bárányos juhval, ez bíró vagy keniz viszont az udvarbírónak egy rókabűrről.“

a lapupatakiak dézmálásáról megjegyzi, hogy a dézmát mindenféle vetésből kötelesek adni a „lenen és kenderen kívül“. — 1683-ban néhai Bánffy Zsigmond javainak összeírásában a türeieknek a kenderdézmálással kapcsolatos panaszát így adja elő: „Ezek mindenbül dézmaadással tartoznak. Ezt mindazonáltal difficultálják, hogy kenderet kétszer dézmálják, mely más helyeken nem volt, nincsen is, ő rajtok sem volt azelőtt, hanem Kassainé ideitől fogva, hanem egyszer dézmáltak még, most is úgy kívánnak a nyavalyások, mivel egyszer az virágosát, másszor az magvasát szokják dézmálni.“

Keresztyénpénz. A GyU-ban a gyalui jövedelem (proventus) feljegyzésekor a következőket jegyzi meg az összeírók: „Kalotha Szegben való zabdézma ab antiquo 18 faluból jön, az várhoz szokott — járni és adminisztrálni; az kiknek pedig zabvetések nincsen és zabdézmát nem ad [!], minden ember den. 6, tartozik adni, kit *keresztyénpénznek* [*keresztyen penz*] hínak... Kik [t. i. faluk] akképpen neveztetnek: 1. Salvasara, 2. Zentelke, 3. Nyárszó, 4. Szent Kiroly, 5. Mogyorókeréke, 6. Jakó Telke, 7. Damos, 8. Valko, 9. Monostor, 10. Derete, 11. Remeteh, 12. Ketesd, 13. Bokony [!],^{46*} 14. Farnos, 15. Kis Petri, 16. Vasarhely, 17. Sztana, 18. Bikallya.“ — Ezt az adózásnemet még csak a csonka 1679. február 11-i gyalui urbarium említi ugyanezekkel a falukkal kapcsolatban így: „Kalotaszeghből ab antiquo miczoda falukból szokott zabdézma a várhoz járni... [Itt következnek az előbb felsorolt faluk, utána pedig ez áll]: Ezen faluk lakosai, az kiknek zabjok nem terem, tartoznak annuatim 8—8 pénzzel, melyet *keresztyénpénznek* [*Keresztien penznek*] hínak.“⁴⁷ — Érdekes, hogy egy 1602-i adat szerint a váradi várhoz is fizettek keresztyénpénzt.⁴⁸

E pénz — Bartal szerint — a keresztyén foglyok kiváltására szolgált.⁴⁹ Nem kétséges, hogy ez a szolgáltatás a középkorban az egyházi és közelebb-ről a püspöki jövedelmeket gyarapította, de az 1556-i szászsebesi szekulárizáció folytán világi jövedelemmé vált és a gyalui vár egykori birtokosa az erdélyi római katolikus püspök helyett a várat és tartozékait ettől kezdve birtokló fejedelmek és főurak jövedelemforrását szaporította. Ezt a szolgáltatást a középkorban kétségtelenül a váradi püspökséghez fizették, mert az a 18 falu, amelyet a XVII. századi források felsorolnak, eredetileg a kalotai főesperességhez és így a váradi püspökséghez tartozott.^{49/a}

Lendézma. Erre csak negatív adatunk van. 1666-ban a lapupatakiak dézmálásának összeírásakor megjegyzi, hogy a kenderből és lenből nem adnak tizedet. Minthogy azonban a türeiek 1683-ban a kendertizeddel (l. ott) kapcsolatban panaszkodnak, valószínű, hogy másutt, (de hogy hol, nem tudom meghatározni) a kenderrel együtt a len is tized alá tartozott.

^{46*} L. az 57-es jegyzetet.

⁴⁷ Mindenesetre érdekes, hogy az 1666-i összeírás nem említi ezt az adózásnemet ilyen néven, bár maga az adózás megvan.

⁴⁸ Pecunia Christianitatis vulgo *Kereszteen penz* vocatis ad Arcem Variadiensem (Okl. Szt. 483).

⁴⁹ Pecunia Christianitatis, a keresztyén foglyok kiváltására szolgáló pénz. Pl. „*Pecunia Christianitatis dicta*, quia per modum subsidii charitativi, pro juvandis Christianis apud infideles detentis, aut pro bello Turcis inferredo collecta.“

^{49/a} Vö. Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története*. III. 399. kk. és ténkép. — Ortway Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején*. II. 505. kk. — Ez eredetileg magyar falvak közül Remeteh a XVIII. század folyamán elpusztult, Derete (Derite) pedig ekkor és a XVIII. században elrománosodott; Magyarókerékén is megfogyatkozott a magyarság. A többi falvak csaknem mindenike ma vegyes lakosságú.

Makkbér. 1679. Gy a l u: „*Makkbért* tartoznak adni minden tíz disznóbul egyet, az kinek annira való sertése vagyon, aprót kettőt tudván egy öreg számban, de mikor makk nem terem, sem tizedet, sem váltságot nem adnak, hanem olyankor pázsitváltsággal tartoznak az aprajától két-két pénzzel, de az öregebbjítől semmit sem; az makktermésnek idején pedig, az hol tizedre nem telik, nyole-nyole pénz a váltsága.“

A makkbér tehát a disznótized vagy dézma másik neve volt.

Makktized. Gy a l u b a n a z 1661-i urbárium így emlékezik meg a disznódézmról.

Marhaadó. Kalotaszeg területén mindig a marhák faja szerint sorolják fel az utánok járó tized, illetőleg adó nagyságát. Az 1644 előtti GyU-ban is már elkülönítve szerepelnek az egyes állatokra vonatkozó adóösszegek. [L. *bárány-, disznó-, juh-, ló-, ostaradó,* illetőleg *dézma* alatt.]

Méhtized, Méhváltság l. Rajméh.

Pázsitbér. 1666. Gy a l u: „*Pázsitbér.* Mikor makk nincsen, egy-egy malac-túl két-két pénz, mikor makk vagyon, ha rátelik, tizedet adnak, ha nem telik, makk váltópénz den. 8/8, az öreg süldőktől négy-négy pénz.“⁵⁰

A pázsitbér tehát tulajdonképpen a disznódézma pótléka volt.

Pázsitdisznó l. Pázsitmalac.

Pázsitmalac jövedelme. Erre a szolgáltatásnemre nézve a GyU-ban a következő feljegyzéseket találjuk: Gy a l u: „Rajméhváltság den. 2, *pásitmalactól* is similiter...“ — H é v s z a m o s: „Disznótizedlés mind mikor az makkról lehajtják az disznókat, ha mikor terem, s mind pedig *pasitmalacból,* mint Gy a l u b a n, itt is az szerint.“ — A l s ó f ü l d: „*Pásitdisznó* dézmát nem adnak, malacból is similiter.“ — K ö r ö s f ő: A tizedadás feljegyzésekor megemlíti, hogy abból „az praedicatornak az öreg disznó-dézmán kívül quartája jár, az *pasit-malactizedből* kiadják, ha tízre nem telik, den. 2 váltják meg.“ — L a p u p a t a k: „...*Pasitdisznó* dézmát nem szoktak adni, hanem mind den. 2. váltják fel...“ — S z á s z l ó n a: „*Pasitmalacból* és rajból is, ahol tízre nem telik, minden malacot és rajt den. 2 váltanak meg.“ — S z á s z f e n e s: „Mindenféle vetésekből, borokból, *pasitmalacból,* rajból tizedet annak [!]; váltó den. 2, ki éppen Önagysága [t. i. a fejedelem] számára percipáltatik.“ — 1679. N a g y k a p u s: „Makkos disznó *pásintrul való malac...* tizedje, váltója... egyez az gyaluiakéval.“⁵¹

A disznó legeltetésért járó tizedjövedelem volt.

Pázsittized. Ilyen néven csak mint negatív adat szerepel a h i d e g s z a m o s i a k szolgáltatásában így: „*Pázsittizedet* [pasit-tized] sem pázsit váltságát nem adják.“

Pázsitváltság. 1679. N a g y k a p u s: „Az falunak lévén csak egy makkos erdeje, makktermésnek idején, az kinek tíz disznaja vagyon, eggyel tartozik belőle, tízen alól nyole-nyole pénz a váltója. Mikor pedig makk nincsen, *pásit váltsággal* [*pasit valczag*] két-két pénzzel tartoznak, azonkívül az kinek tíz malaca vagyon, egyiket elveszik.“ — Gy a l u: „Makkbért tartoznak adni

⁵⁰ Ugyanezt a bért ilyen néven az előbbi helyre való utalással felsorolják a s z á s z l ó n a i szolgáltatások között is.

⁵¹ Gy a l u b a n ezt jegyzik meg: „Makktermésnek idején, mikoron az földesura adhat makkot, disznójoknak igaz tizedét adják az földesúrnak, az ki tízre nem telhetik vagy tizeden felül marad, minden öreg disznónak váltója nyole-nyole pénz, esztendőön alól valónak négy-négy pénz.“

minden tíz disznóból egyet, az kinek annira való sertése legyen, aprót kettőt tudván egy öreg számban, de mikor makk nem terem, sem tizedet, sem váltóságot nem adnak, hanem olyankor *pázsitváltsággal* tartoznak az aprajától két-két pénzzel, de az öregitől semmit sem, az makktermésnek idején pedig, az hol tizedre nem telik, nyole-nyole pénz a váltsága.⁵² — 1679. június 22: Kőrösfő: „*Pázsitváltsággal* nem tartoznak, hanem csak a malacokat két-két pénzzel váltják meg.“

Ezek szerint *pázsitváltsággal* a jobbágyok a pázsittized kárpótlásaként csak akkor tartozott, amikor nem termett makk.

Rajméh. A GyU-ban ez a szolgáltatás így szerepel: Gyalu, Hidegszamos, Hévszamos, Nagykapus, Daróc: „*Rajméh-váltság* den. 2.“ — Mákó: „...*Rajból*... tizedet adnak...“ — Szászlóna: „*Rajból* is, ahol tízre nem telik, minden... rajt den. 2 váltanak meg.“ — Szászfenes: „...*Rajból* tizedet annak [!]; váltó den. 2, ki éppen Ónagysága [t. i. a fejedelem] számára percipialtatik.“⁵³ — Jegénye: „...*Rajból*... tizeddel tartoznak; az váltó pedig den. 4...“ — Kőrösfő: „Mindenféle gabonájokból dézmában tizedet adnak, disznajokból, bárányokból és *rajokból* is similter... ha tízre nem telik, den. 2 váltják meg.“ — 1666. Héví- és Hidegszamos: „Az falubeliek... *méhékből*... az várhoz tartoznak dézmát adni...“ — Mákó: „*Méh váltópénz* két-két pénz, hol tizedre nem telik.“ — Nagykapus: „*Méhükből* dézmát adnak.“⁵⁴ — Daróc: „*Méhékből* dézmát adnak, úgymint tizedet, ha kitelik, ha nem, váltópénz den. 4/4.“ — Jegénye: „*Méhükből*... ha tizedre telik, dézmát adnak, ha nem, váltópénz két-két pénz.“ — 1679. Gyalu:⁵⁵ „*Méh-tizeddel* minden tízből egy kosárral tartoznak, három közül hagyván választani, tízen alól két-két pénz a váltsága.“⁵⁶ — Kőrösfő: „...*Tizeddel*... *rajból* és azoknak váltójából egyenlő szokások legyen az gyaluiakkal.“

A vizsgált falvak közül főként Nagykapuson és Kőrösfőn, Kolozsmonostoron, Darócon, Szászlónán tenyésztettek a jobbágyok méhet; e helyeken volt olyan jobbágy, akinek 20 kosár méhe is volt.

Rajtized l. Rajméh.

Rajváltó l. Rajméh.

Sztrungabarány. A GyU-ban csak a hévszamosi tizedek feljegyzésében találkozunk e szolgáltatással ilyen formában: „Huszonöt bárány juh-ból adnak egyet, meddőből tizenötöt; azonkívül az többit két-két pénzzel váltják meg. *Sztrunga-báránt* minden embertől, ha kinek csak húsz vagy huszonöt juha találtatik, megveszik, ha pedig akarja, pénzzel is megválthatja.“ — 1666. Hévszamos: „Az falubeli juhokból, méhékből, ősz- és tavaszveteményekből az várhoz tartoznak dézmát adni. Az kiknek juha tizedre nem telik, váltópénz minden juhtól két-két pénz, egy sereg juhból egy *sztrungabarány*.“

⁵² A jegényeciek, héví- és hidegszamosiak pázsitváltsággal nem tartoznak.

⁵³ A lapupatakiak és a kolozsmonostoriak e szolgáltatását ugyanez a forrás az előbb felsorolt falukéval megegyezőnek mondja.

⁵⁴ Ugyanígy Kőrösfő is.

⁵⁵ Ugyanígy Nagykapuson is. [„*Rajtizedje, váltója*... egyez az gyaluiakéval.“].

⁵⁶ Az ugyanez évből jún. 22-ről kelt másik gyalui urbariumban ez áll: „...*Méhéknek* igaz tizedét adják az földesúr számára, az ki tízen felyül marad, hogy [!] akiből tized sem juthat, minden... rajnak váltója két-két pénz; mely tizedeknek s váltóknak az har-mada az ittvaló papé.“

Az egy juhkosártól adott bárányadózás neve; a név a román *strungă* „juhkosár, karám, esztena” szótól származik. Ezt a szolgáltatást itt csak a gyalui havas román pásztorai fizették.

Zabdéma. A GyU-ban említik először így: „Kalotha Szegben való *zabdéma* ab antiquo 18 faluból jön, az várhoz szokott járni és adminisztráltatni; az kiknek pedig zabvetések nincsen és *zabdémát* nem ad [!], minden ember den. 6 tartozik adni, kit keresztyénpénznek hínak, cédulapénzek den. 2, ki az dézmásé, mely faluknak *zabdémáját* az körösfőiek szokták felesélni, tizedet adván az tiszték nekik eséplésekre. Kik ekképpen neveztetnek: 1. Saluasara, 2. Zentelke, 3. Nyarszó, 4. Szent Kiraly, 5. Mogyorokereke, 6. Jako Telke, 7. Damos, 8. Valko, 9. Monostor, 10. Derete, 11. Remete, 12. Ketesd, 13. Bokony [!],⁵⁷ 14. Farnos, 15. Kis Petri, 16. Vasarhely, 17. Sztana, 18. Bikallya.“ — Az 1666-i urbarium ugyanezeket a falukat sörölja fel ilyen bevezetéssel: „Kalotha Szegben levő magyar falvak, kiknek *zabdémájok* minden esztendőben az gyalui várhoz szokott járni.“ — Az 1679. jún. 22-i urbarium szerint ugyanezek a faluk *zabdémával* tartoznak, „de az kiknek zabjok nem terem, nyole-nyole pénzzel tartoznak, mindáltal Bánfi Dienesné asszonyom részéről valónak megírt asszony életéig dézmájokat Urunk Önagysága elengedte.“

Zabdémát kétségtelenül csak azok a nyugatkalotaszegi magyar falvak fizettek, amelyek eredetileg a kalotai főesperességhez és így a váradi püspökséghez tartoztak. [L. még *Keresztyénpénz* címszó alatt.] E *déma* eredetileg szintén püspöki lehetett és csak az 1556-i szekularizációkor juthatott világi kézbe.

2. Az „országadója“.

Ez az adónem „az országbéli adófizető községnek felszámllálása szerént való kapuszámok után jár, mely már közönségesen róvásnak neveztetik, mely róvás és felszámllálás szerint tíz embernek íratattanak és rendeltettnek egy kapuszámra; mely tíz emberszámot, hogyha Isten kegyelmességéből ez hazának békességében valahánnyal meghaladná is a mostani emberek száma, mindazáltal ugyancsak azon egy kapunak tartatik, és a többi tartozik a felrótt embereket az ő állapotjoknak mivoltokhoz képest segíteni“ (*Apr. Const. Pars. III. Tit. II. Art. III.*). A kapuszám szerint való országadója a szükséghez képest csökkent vagy növekedett; míg pl. 1545-ben „egy kapuról nem többet, hanem csak den. 60 rendeltének és adtanak“, később ezt az összeget 25, 50, majd 75 dénárral növelték, sőt 1634-ben az akkori szükséghez képest 22 forintra szöktették fel azzal a kikötéssel, hogy ez szokásba ne maradjon (I. h. Art. I.). Az országadóját az országgyűlés szavazta meg. Kalotaszegen is az országos szokáshoz tartották magukat; legalább is az 1679-i urbarium útmutatása alapján tudjuk, hogy a nagykapusiak „az adó-felszedésben... az articulus szerint tartoznak“. Ugyanebből a forrásból felsorolom az erre az adóra vonatkozó feljegyzéseket.

Gyalu: „Egy kapuról és három rótt emberről contribuálnak *országadójában*, az adminisztrációja az articulus szerint van.“ — Nagykapus:

⁵⁷ Elírás Bábony helyett; a többi urbariumokban kivétel nélkül ez a község szerepel.

„Négy rótt emberről contribuálnak *országadajában*.“ — Jegénye: „*Országadajában* egy kapuról az articulus szerint fizetnek.“ — Körösfő: „*Országadajában* 19 rótt helyről contribuálnak és az articulus szerint adminisztrálják.“ — Hédvzamos: „*Országadajában* 7 rótt emberről contribuálnak, melyet az bíró széd fel rajtok.“ — Hévszamos: „*Országadajában* egy kapuról és egy rótt emberről adóznak, melyet is az bíró felszed rajtok és az articulus szerint adminisztrál.“⁵⁸

V.

A BÍRSÁGJÖVEDELEM.

A jobbágyviszonyok megítélésekor nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy a törvénykezés is a földesúrnak, illetőleg helyetteseinek kezében volt, a bírságokból befolyó jövedelem is jórészt a földesurat illette. Csak a csekélyebb jövedelmet kapta a falu vagy a falu feje, a bíró. A fontosabb bírságnemek összege pontosan meghatározva szerepel a XVII. századi urbariumokban. Az alábbiakban, amennyire e szűkszavú adatokból vagy más forrásokból megállapíthattam, a következő bírságjövodelemeket ismerték a vizsgált területen.

Bikabírság. A GyU-ban a bírságok (*multae*) között szerepel a *gyaluiai* és a *lapupatakiak*⁵⁹ bírságnemeként így: „*Bikabírság fl. 3.*“

E bírság mibenléte egyáltalában nem világos; ebből az egyetlen említésből nem tudom ezt az aránylag nagy összegű bírságot értelmezni.

Bírság. 1679. *Gyalu:* „12 frtos *bírságoknak*, fejeváltság bírságnak és hatalom és paráznabírságnak két része a földesúré, harmada a tiszté. Egy forintos bírság a bíróé.“ — *Nagykapus:* „... *Bírság* egyez a gyaluiakéval.“⁶⁰ „*Bírság* és egyéb contrabont az instruetio szerint rendeltetett.“ — *Jegénye:* „Egy forintig való az *bírság* az falusi, azon feljül való az udvarbíró igazgatása.“ — *Hévszamos:* „*Bírság* és egyéb contrabont dolga most az udvarbíró uram instructiója szerint foly.“

Az alábbiakban az egyes bírságokról egyenként szölok.

Fejeváltság-bírság. Csak az 1679-i gyalui forrás említi ezt a bírságot így: „Tizenkét forintos bírságoknak, *fejeváltság-bírságnak* és hatalom s paráznabírságoknak két része az földesúré, harmada a tiszté.“

Kétségtelenül ez a halálra ítélt jobbágy fejeváltságaért járó bírság volt.

Hatalom. A GyU-ban a *lapupataki* bírságnemek (*multae*) szerepel így: *hatalom fl. 1.* — Az 1679-i gyalui urbarium a gyaluiak egyik bírságnemeként említi úgy, hogy összegét nem határozza meg; mint a többi itt felsorolt

⁵⁸ Az 1679. jún. 22-i urbariumban viszont ez áll: „*Országadóját* tizenegy rótt emberről adnák.“

⁵⁹ Megjegyzendő azonban, hogy a GyU az alsófüldi úrbéri ügyek ismertetésekor a bírság dolgában a lapupatakiak, a hévszamosiak bírságának felsorolása helyett a gyaluiak hasonló tartozására utal. Tehát Alsófüldön és Hévszamoson is szokásos volt ez a bírságnem.

⁶⁰ Jegényén és Körösfőn is azonos a bírság a gyaluival.

bírságnak (12 forintos bírságok, fejeváltság- és paráznabírságnak) két része a földesúré, harmada a tiszté.

E bírságot azok fizethették, akik valakit erőhatalommal megzavartak földje, háza vagy más ingó és ingatlan vagyona birtokában.

Kékbírság. A GyU-ban a bírságok (muletæ) között Gyalu összeírásában fordul elő így: „...*Kékbírság* den. 66., de ha véres fl. 1...” — E bírságra azonban a környező faluk jobbágybírságainak felsorolásakor is utalnak.

A bírság maga kétségtelenül azonosítható a *kékmutatás* bírságával.

Kékmutatás. 1666. Hévszamos: „Vérbírság egy-egy forint; két része a tiszté, egyik része a falujé; ha *kéket mutat*, minden kékert ötven-ötven pénz.” — Daróc: „Vérbírság és *kékmutatás* itt is az szerint, mint az több falukon.”

A súlyos testi sértések esetében a bántalmazott a bíróság előtt megmutatta a verés megkékiült helyét; ha a verés a vádlottra bizonyult, a kékmutatás bírságát fizette. Az előbbi bírság kétségtelenül azonos ezzel. Megjegyzendő azonban, hogy a GyU 1640 tájáról származó és az 1666-i urbariumból kijegyzett adatai között a bírság összege tekintetében eltérés van. Úgy látszik, az eredeti 66 dénáros bírság később 50 dénásra csökkent.

Latorfogás. 1679. Gyalu: „*Latort ha fognak*, az vár tömlöcében viszik, de az ispánok rabját faluról-falura adják, ahova az tisztek vitetni akarják.”⁶¹ — Nagykapus: „*Latrok megfogásában*... az Articulus szerint tartoznak.” — Hévszamos: „*Latrot ha fognak*, az várhoz viszik.”

A jobbágyoknak kötelességük volt az elfogott tolvajt vagy rablót a földesúr tömlőcébe szolgáltatni, hogy itt vagy maga a földesúr, vagy az udvarbírákból álló törvényszék ítélkezze felette.

Nyomkövetés. 1679. Gyalu: „*Nyomot* sem be nem vesznek, sem ki nem adnak; szabad menetelt engednek a károsnak, segítséggel is vadnak keresésében.”⁶² — Jegenyé: „Lopás vagy kár, ha falujokban esik és a nyomot ki nem adhatják, az articulushoz tartják magokat.” — Hé- és Hidegszamos: „*Nyomot* ha az ő határookra visznek, tartoznak kimenni, de ha a nyomot ki nem adhatják határokról, az kárt meg nem fizetik, mert az ő határok az gyalai havassal egyben foly.”

Az Apr. Const. (Pars. III. Tit. XXXV. art. I.) szerint a károst annak a falunak vagy mezővárosnak kell kielégítenie, amelyben elveszett a károsnak valamilyen marhája. Ha a tolvaj nyomát a határon kívül vihették és más falu határára vezethették, mentesültek a kártérítés kötelezettsége alól. E tekintetben Gyalunak egészen különleges a helyzete; ez valószínűleg összefüggésben volt azzal, hogy a város fejedelmi birtok volt.

Orrbírság. A GyU. szerint Gyaluban az „orrbírság fl. 3.” Ugyanígy fizettek Hideg- és Hévszamoson, Jegenyén meg Kőrösfőn; Alsófüldön és Lapupatakon az „orrbírság az tisztek büntetése.”

Egyes bűnösöket a földesúri törvényszék orrlevágásra is ítelt; a levágás váltsága volt az orrbírság. Valószínűbb azonban, hogy e bírság „orv-bírság”-nak értelmezendő, mint ahogy az 1555-i székely törvények ismerete alapján bátran megtehető (Vö. *Székely Oklevéltár*, II. 125.). Ebben az esetben ter-

⁶¹ Ugyanezzel tartoznak a jegenyéiek és a kőrösfőiek is.

⁶² Az 1679. június 22-i urbariumban ez áll: „*Nyomot* bé nem vesznek, sem ki nem adnak, de az károsnak határokon által követni megengedik.”

mészetesen a tolvajságért, az orgazdaságért, vagy az orv-támadásért járó bírság neve volt.

Paráznabírság. 1679. Gyalu: „*Paráznabírságnak két része az földesúré, harmada a tiszté.*“

A földesúrnak jogában állott a jobbágyság magánéletére is ügyelni. A falu életének nyugodt menete érdekében a paráznságot szigorúan büntették; hogy itt Gyaluban ez mekkora összegű lehetett, az egyetlen szűkszavú adatból nem vehető ki.⁶³

Tizenkét forintos bírságok. 1679.ben a gyalui bírságok felsorolásában a következő sorok olvashatók: „*Tizenkét forintos bírságoknak, fejeváltság-bírságnak és hatalom s parázna-bírságnak két része az földesúré, harmada az tiszté. Egy forintos bírság a bírójé.*“

Ezt a bírságot nem tudom értelmezni; valószínűnek tartom, hogy nem is volt külön bírságfajta, hanem csak a bírság összegére vonatkozott.

Törvénykezés. 1679. febr. 11. Gyalu: „*Törvényes dolgok az udvarbíró uram instructiója szerint van most.*“ — Kőrösfő: „*Törvényes dolgok az instructio szerint rendeltetett.*“ — Hidegszamos: „*Törvényes dolgok*“⁶⁴ az udvarbíró uram instructiója szerint rendeltetett.“

E megjegyzésekből látható, hogy a törvénykezést, bíraskodást az udvarbíró intézte. A bíraskodás menete kétségtelenül a helyi szokásnak lehetett ugyan alávetve, de ugyancsak kétségtelen, hogy a törvénykezési eljárás nagyon függött az udvarbíró önkényétől.

Vérbírság. A GyU-ból e bírságnemre vonatkozólag a következő adatokat sorolhatjuk fel: Gyalu: „*Vérbírság is fl. 1.*“ — A hév- és hidegszamosiaknál a GyU korában „az bírság dolga... az szerint vagyon, mint Gyaluban.“ — Kőrösfővel kapcsolatban is megjegyzik, hogy a „muleta, az mint Gyaluban, itt is similater vagyon.“ — Ugyanilyen értelmű megjegyzés áll a nagykapusi bírságnemek felsorolása helyett. — 1666. Gyalu: „*Vérbírság egyforint, ennek két része az tiszté, harmadik az bírójé.*“ — Hévszamos: „*Vérbírság egy-egy forint, két része az tiszté, egyik része az falujé, ha két mutat, minden kékért ötven-ötven pénz.*“⁶⁵ — Mákó: „*Vérbírság egy forint, két része ennek az tiszté, harmada az bírójé.*“

A vérbírságot a súlyos testi sértés esetében rótták a jobbágyra.⁶⁶ Kissé nehéz e bírságnem és az alábbi véres kékbírság között különbséget tennünk. *Vérbírságon* az olyan súlyos testi sértés esetében fizetett bírságot érthetjük, amikor a támadó nagyobb vágott sebet ejtett a megtámadotton, míg a *véres kékbírságot* akkor fizethette a támadó, ha az ütés nyomán keletkezett kékülés mellett még a vér is kiserkedt.

Véres-kékbírság. A GyU e bírságnemet Gyaluban így említi: „*Kékbírság den. 66, de ha véres fl. 1.*“ — A többi itt összeírt községek közül Hideg- és Hévszamos, Kőrösfő, Nagykapus, Mákó, Daróc, Szászlóna, meg Kolozsmonostor bírságát is ilyennek mondják. — Lapupatak bírságjegyzékében is ez áll: „*Véres-kékbírság fl. 1.*“ — Az alsófüldiek e bírságának feljegyzésekor a GyU a lapupatakiak szo-

⁶³ E bírságnem megvolt a Székelyföldön is. Vö. *Székely Oklevéltár. II. 125. 1.*

⁶⁴ A többi falvakra (Nagykapus, Jegenye és Hévszamos) vonatkozó összefoglalásból láthatni, hogy itt fenn a szövegben álló *törvényes dolgok* kifejezésén a *bírság* és *contrabont* (csempészet) értendő. L. *Bírság* alatt is.

⁶⁵ Az összeírásban ezután következő Szászlóna bírságával kapcsolatban ez a megjegyzés áll: „*Vérbírság... az szerént vagyon, mint feljebb megírt helyeken.*“ Nagykapussal kapcsolatban pedig ez: *Muleta pro ut aliis possessionibus.*

⁶⁶ E régi bírság megvan a székelyek 1555-i törvényeiben is. (i. h. 125. 1.).

kására utal. — 1666. Gyalu: „Vérbírság egy forint; ennek két része az tiszté, harmadik az bíróé. *Véres-kékbírság* den. 66; ez is úgy jár, mint az első bírság.“

A *vérbírság* és *kékes-vérbírság* közötti különbséget fent igyekeztem tisztázni.

*

A kalotaszegi jobbágyság szolgáltatásának és adózásának itt megrajzolt XVII. századi állapotképe pontosan mutatja azt a helyzetet, melyben e kis terület magyar és román jobbágysága a fejedelemkor utolsó évtizedeiben élt. E kor jobbágykérdéseinek vizsgálata nélkül nem érthető meg a XVIII. századnak a jobbágyságtörténet szempontjából olyan mozgalmas kora. A jobbágyterhek nehezbedése már e korszak végén jelentkezik. Csak a XVIII. századi lakosság-növekedéssel országosan növekedő terhek ismerete képesíthet bennünket arra, hogy e század jobbágymozgalmainak sok mozzanatát és általános irányát is megérthessük. E vizsgálat elvégzése ezutáni feladat.⁶⁷

Dr. Szabó T. Attila.

⁶⁷ Az Erdélyi Múzeumban és a Magyar Nemzeti Múzeumban gyűjtött levéltári anyag e rész feldolgozását is lehetővé teszi számomra.